

Ünite 1

Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi

Bourdieu sosyolojisi, birbirine zıt görünen birçok kavram ve kuramı bir araya getirme çabasını içerir. Var olan tüm ikiliklere eleştiri getiren Bourdieu, her kavram ve kuramın, incelenen olgu ve olaya göre açıklayıcılığının değişebileceğini, bu yüzden hiçbir kavram ve kuramın dışlanamayacağını, aynı zamanda hiçbirinin de genel geçer kabul edilemeyeceğini ısrarla vurgular. Salt yapıya veya salt bireye vurgu yapan çalışmaların, vurgu yapmadıkları gerçeklikleri sürekli olarak gözden kaçırdıklarını belirten Bourdieu, ikili yönünü ya yapısalcı inşacılık ya da inşacı yapısalcılık olarak belirtir. Ona göre, incelenen olay veya olgunun tüm tarihsel geri planının bilinmesi gerekir. Teorik ve tarihi altyapının tek başlarına açıklayıcı olmadığını öne süren Bourdieu, kurulan teorinin pratiğe dökülmesi gerektiğini ve pratiği olmayan teorinin doğrulanamaz olduğunu belirtir. **Salt yapıya veya salt bireye vurgu yapan yaklaşımları eleştiren Bourdieu epistemolojik konumunu yapısalcı inşacılık ya da inşacı yapısalcılık olarak belirler.**

BOURDIEU SOSYOLOJİSİ Düşünümsellik (Reflexivity)

Bourdieu sosyolojisi, toplumsal aktörlerin sürekli olarak rasyonel ve ekonomik çıkarlara göre hareket ettiklerini savunan rasyonel eylem kuramına karşı aktörlerin içkin bir **pratik mantığa, sezgiye ve de bedensel yatkınlığa** göre hareket ettiklerini savunan, bu bakımdan da toplumsal dünyada beden ile pratiklerin mantığına önem veren bir sosyoloji olarak bilinmektedir. Pierre Bourdieu, kuram ve metodolojinin iç içe bir süreç olduğunu sıklıkla vurgular. Ona göre kuram, pratiği olduğu gibi yönlendiren bir süreç değildir. Pratik ve kuram arasındaki bu dönüşümlü süreç Bourdieu sosyolojisinin **“düşünümsel” (reflexive)** özelliğini temsil eder. (Düşünümsel (reflexive) neden ve sonuç arasında iki yönlü dönüşlü dairesel ilişkileri ifade eder. Bu çerçevede sosyolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde düşünümsel arka planda kendisini harekete geçiren faktörleri dönüşümlü olarak etkileyen bir toplumsal eylem olarak tanımlanabilir.) Söz konusu düşünümselliğin temellerini Bourdieu'nün yaşam öyküsünde görmek mümkündür. Aldığı felsefe eğitiminin üzerine yaşadığı Cezayir deneyimi ve bu deneyim sırasında yaptığı görüşmeler, aldığı notlar ve çektiği fotoğraflar kendi metodolojik çerçevesinin de oluşmasını sağlamıştır. Bu çerçevede o kadar iç içe geçmiş bir haldedir ki, tek tek tanımlanmaya başlandığında düşünümsel sosyolojinin kavramlarından hiçbirinin diğerinden bağımsız ele alınamayacağı görülür. İçlerinden birisi tek başına ele alınmaya çalışıldığında, diğer kavramlar olmadan çok da işlevsel olmadığı rahatlıkla görülebilecektir. Bu yüzden Bourdieu her zaman **alan, habitus, doxa, illusio, sermaye** gibi kavramları hep bir arada ele alarak tanımlama yoluna gitmektedir. Öte yandan “düşünümselliğin önündeki engeller, epistemolojik olmaktan ziyade toplumsaldır. Bourdieu'ya göre düşünümsellik, bireysel olandaki toplumsalı, mahremi altında gizlenen kişisel olmayana, özeldeki evrenseli keşfettirerek entelektüel yanılısamadan kurtarabilir”. Bourdieu'nün düşünümsel sosyolojisinin en önemli özelliklerinden birisi yapı ve birey arasındaki diyalektik sürece odaklanması ve bu odaklanma sürecinde araştırmacının kendisine de incelenen olayın/olgunun bir parçasıymış gibi bakmasını öğütlemesidir. Araştırmacı bu sayede incelediği olayın/olgunun hangi tarihsel şartlar altında ve hangi karşılıklı etkilerle içinde bulunduğu duruma ulaştığını ve kendisinin de hangi noktadan olaya yaklaştığını kendi tarihsel kültürel ve toplumsal arka planını hesaba katarak rahatlıkla görebilecektir. **Bourdieu sosyolojisinin düşünümsel temelini en açık şekilde Bourdieu'nün araştırmacının kendisine de incelenen olayın/olgunun bir parçasıymış gibi bakmasını öğütlemesi sürecinde görmek mümkündür. Böylelikle düşünümsel yöntem aracılığıyla araştırmacı kendisinin de hangi noktadan olaya yaklaştığını kendi tarihsel, kültürel ve toplumsal arka planını hesaba katarak rahatlıkla görebilecek ve sonuç olarak bu geri dönüşlü süreçte araştırmacı nesnellliğini bozabilecek kendi konumundan ve yargılarından kaynaklanabilecek etkilerin bilincinde olacaktır.** Daha önceki eserlerinde söylediği şeylerin bilindiğini varsayarak hareket edemeyeceğini **Pratik Nedenler** isimli eserinde ifade etmektedir. Büyük kısmı Japonya'da verdiği bir konferanstan derlenen bu metinde Bourdieu, sık sık daha önceki örneklerine dönerek izleyiciler/okuyucular için hatırlatmalar yapmakta, bu sayede öğrenmeyi de kolaylaştırdığını düşünmektedir. Bourdieu'ye göre bu totolojik bir tekrardan ziyade araştırmayı güçlendiren bir durumdur. Okuyucu ya da dinleyicinin sözü edilen herşeyi bildiğini veya o konuya dair bir ön bilgisi olduğunu varsaymak Bourdieu'nün düşünümsel sosyolojisinin mesafeli durduğu yaklaşımlardandır.

TEMEL KAVRAMLAR: OYUN METAFORU

Buna göre oyunun oynandığı yer **alandır** ve oyuncular oyuna dahil olmak için o oyundan elde edilebilecek bazı çıkarlara sahip olmalıdırlar. Bu çıkarları **illusio** kavramı karşılar ve oyunun oynanmaya değer bulunması ve kuralların (yani **doxanın**) sorgulanmaması şeklinde karşımıza çıkar. Oyuna dahil olmak demek onu oynanmaya değer bulmak demektir. Oyuna dahil olarak bu değer sorgulanmadan **alanın** yerleşik düzeni (kuralları, **doxası**) tanınmış ve benimsenmiş olur. Her oyuncu oyunda kullanılmak üzere elinde bazı kozlar bulundurur ve bu kozları da Bourdieu'nün **sermaye** kavramı karşılar. **Ekonomik (maddi kaynaklar), kültürel (özellikle eğitim yoluyla edinilmiş olan kültürel kodlar), toplumsal (ilişkiler ağı)** olmak üzere üç temel sermaye tipi vardır ve bu sermayeler içinde buldukları şartlara göre farklı önemlere sahip olabilirler. Bu önem durumuna göre **sermaye** tiplerinin pratikteki yansımaları ve/veya toplamı olarak adlandırılabilir **simgesel sermaye** oluşur ve bu **sermayeler** bütünü oyuncuların ellerindeki kozlar olarak işlev görürler. Özetlemek gerekirse; **alan** oyunun (ya da sosyolojik anlamda mücadelenin) sürdüğü yerdir. Bireyler ellerinde buldukları **sermaye**, sorgulamadan kabul ettikleri kurallar (**doxa**) ve oyunun sonunda elde edeceklerine inandıkları çıkarlar (**illusio**) doğrultusunda kendilerini sonuca götürecek bazı yollara zaman içerisinde aşına olmaya başlarlar. Nasıl sonuca gidileceğine dair sahip olunan bu davranış kalıpları, karşılaşılan durumlar neticesinde bireylerin ortak bir yatkınlıklar bütünü oluşturmasına yol açar. Bourdieu, bu yatkınlıklar bütününe **habitus** adını verir. Bourdieu, **habitus** ve **alan** arasındaki ilişkiyi ontolojik bir suç ortaklığı olarak tanımlar. Çünkü aralarında iki yönlü bir ilişki olduğunu varsayar. **Alan habitusu** yapılandırma eğilimindeyken, **habitus** da **alana** dair algıyı yapılandırma eğilimindedir. **habitus**; bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin, kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hakimiyetin bir ilkesidir. Yine Bourdieu'nün kendi ifadesiyle

habitus; bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini bütünleşik bir hayat tarzında, yani insanlar, mekanlar ve pratiklerle ilgili bütünleşik bir tercih dizisini dile getiren can verici ve birleştirici kökendir.

Alan

Bourdieu, alan kavramını tanımlarken bu kavramı “hem Weber’e karşı, hem de Weber ile” kurduğunu, yani Weber’den etkilendiğini, ancak yerine göre onu eleştirdiğini belirterek söze koyulur. Gerçekten de alan kavramını tanımlarken Bourdieu Marksizmden çok Weber’e yakındır. Daha açık bir ifadeyle Bourdieu toplumsal yaşamın sadece ekonomik faktörler ve sınıflar nezdinde incelenemeyeceğini, başta eğitim ve kültür olmak üzere ekonomik faktörler dışında kalan diğer faktörlerin de toplumsal yaşamda önemli bir rol oynadığını düşünür. Bu açıdan toplum analizinde ekonomik alt yapıdaki üretim ilişkileri ve sınıf kavramını kullanan Marksizmin aksine Bourdieu **alan** olarak adlandırdığı bu kavramı kullanır. Bu tanımlamada alan çeşitli sermaye türlerine sahip toplumsal konumların olduğu ve bireylerin sahip olmak için peşlerinde koştukları bir mücadele alanı olarak tasvir edilir. Öz olarak alan “incelenen toplumsal uzayın üstüne bina edilen bir kavram/nesnedir” Alan, kendi belirlenimlerini içine girenlere dayatan bir güç alanıdır. Örneğin bilim insanı olmak isteyen birisi o alandaki bilimsel sermayeyi Zalanın kurallarına bağlı kalmak zorundadır. Alan kavramı sosyolojik çözümleme anlamında ele alındığında alanın, Ekonomik alanda duygusallıktan uzak, iş ve işe dair nitelikler önemliyken, sanat alanında ekonomik çıkarın sorgulandığı bir yapı mevcuttur ve bu durum bağıntıların bütününe bakıldığında alanlar arasında farklılıklar olduğunu gözler önüne serer. Peki alanın sınırları nasıl çizilir? ona göre her alanda sınır, o alanın kendi mantığına göre belirlenir. Bu sınırlar genelde başkalarını dışlama üzerine kurulur ve yazılı belgeler ya da yasalarla belirlenmemiş soyut bir aidiyet tanımı dayatırlar. **(Örneğin X ya da Y’nin, algıladığımız şekliyle alanın temel yasasında yazılı gereklere uygun bir sosyolog olmadığını ya da gerçek bir sosyolog olmadığını söylediğimizde yaptığımız budur. şu ya da bu uzmanlık ve aidiyet ölçütleri dayatma ve kabul ettirme çabaları, konjonktüre**

göre başarılı ya da başarısız olabilir. şu halde, alanın sınırları, ancak deneysel bir araştırmayla belirlenebilir. Alanlar her zaman söylenmemiş ya da kurumlaşmamış “giriş engelleri” içerseler de, bunlar çok nadiren hukuksal sınırlar (örneğin numerus clausus) biçimini alır.(Numerus Clausus: Bir grup insanın bir görevde ya da bir meslekte yer almalarının belli bir sayıyla sınırlanması. Eski kullanımıyla Yahudi öğrencilerin sayısının sınırlı tutulması anlamına gelirdi.) alan hem simgesel mekanizmalar tarafından dışarıdan sınırlandırılan hem de eyleyiciler tarafından üzerinde mücadele edilen iki boyutlu bir yapıdır. Sınırlar ve dinamik kuvvetler anlamında şu tanımı vermek yerinde olacaktır; her alan, mücadele halindeki bireylerin nihai sınırlara ulaşmak için çaba harcadığı ancak tam da bu yüzden sürekli hareketli sınırlara sahip olan (yani mücadelenin hiç bitmediği) bir oyun mekanı oluşturur.

Yeni alternatifler doğması yoluyla yeni bir alanın oluşumu ise 3 aşamada gerçekleşir. **Sanatın Kuralları** adlı eserinde Bourdieu’nün yazınsal alan üzerinden örneğini verdiği bu 3 evre sırasıyla **(i) özerkliğin kazanılması** (yani içinde bulunulan alanın yapısına direniş gösterilmesi), **(ii) ikinci yapının ortaya çıkması** (yani iki cepheli bir çatışmanın doğması) ve son olarak **(iii) simgesel sermayenin oluşması** (yani kendine has bir sermayeyle yeni bir alanın ortaya çıkması) evreleridir. Bourdieu, alan kavramıyla ilgili tanımlamaları yaparken sistem ya da aygıt kuramcılarına da bazı eleştiriler getirir.

Althusserci anlamda “aygıt” ya da **Luhmanncı** anlamda “sistem” algısı bazı amaçlara ulaşmaya programlanmış bir cehennem makinası tahayyül eder. Bourdieu’ya göre bu düşünce eleştirelliği engelleyen bir yapı sergiler. Çünkü aygıt ya da sistem olarak adlandırılan tüm gerçeklikler, farklı konumlar için sürekli mücadele halinde bulunan eyleyicileri ve kurumları içlerinde barındırırlar. Bourdieu alanı incelerken nelere dikkat edilebileceğine dair üç temel uğrak belirlemektedir. Bunlardan **(i) ilki** alanın konumunun iktidar alanına göre çözümlenmesi gerekliliğidir. İlgili alanın iktidar alanıyla olan ilişkisi ve onun karşısındaki konumu mutlaka hesaba katılmalıdır. **(ii) İkinci** uğrak alandaki eyleyicilerin ya da kurumların konumları arasındaki bağıntıların nesnel yapısının kurulması gerekliliğidir. **(iii) Üçüncü** olarak da eyleyicilerin habituslarının çözümlenmesi gerekliliğidir. Bu inceleme sürecinde görülecektir ki, alanlar arasında bir benzerlik vardır.

Nitelikleri ve içerikleri değişse de tüm alanlarda konum almalar benzerdir. Yani *ezen ve ezilen, koruma ya da yıkma mücadelesi, yeniden üretim mekanizmaları vb.* durumlar her alanda görülen (içerik açısından farklı) benzerliklerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere alanla ilgili evrensel olan şey, tanım değil mücadeledir. Çünkü alanların evrensel bir tanımı olsaydı mücadeleye gerek kalmazdı. Bourdieu bu noktada bireyin konumuna dair kısa bir tanımlama yapar. Bunlar: birey başlı başına sosyal bilimin nesnesi değildir. Birey edilgen ve var olmayan bir yanılsama da değildir. Bireylerin bakış açılarının ve konum almalarının daha iyi anlaşılabilmesi için alanın bilgisinden yola çıkmak önemli bir gerekliliktir. bir alanda söz sahibi olmak için eyleyicinin o alana ait asgari sermayeyi edinme mecburiyeti vardır.

Alanın incelenmesi ya da betimlenmesinde öne çıkan bir diğer nokta da bir alanın diğer alanlarla olan ilişkileridir. Bourdieu bu noktada özellikle ekonomik alanı başat konuma yerleştiren Marksist kuramcıları eleştirir ve alan kavramının en önemli üstünlüğünün *alanın sınırının ne olduğu ve diğer alanlarla nasıl eklemlendiği* gibi soruları sormaya zorlaması olduğunu belirtir. Bourdieu, **Loic Wacquant’la yaptığı ve Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar** adıyla kitaplaştırılan söyleşisinde bir alan olarak **“devlet”** kavramına da değinir. Bourdieu devlet kavramının iyice tanımlanmış ve herkesçe kabul edilmiş bir gerçeklik olarak, tanımlamaya ihtiyaç duymaksızın ele alınmasını sorunlu bulur. (Bourdieu’nün önemli kavramlarından olan simgesel şiddet kısaca “insanların silah gücünden değil, aksine (yanlış)-anlamanın gücünden zarar görmeleri veya engellenmeleri” yani “şiddetin görünmez ve kibar bir formu” olarak tanımlanabilir.)

Habitus

Alan kavramının önemli tamamlayıcılarından olan **habitus** ise hem bireyi şekillendiren hem de bireyin eylemleri (pratikleri) tarafından şekillendirilen karşılıklılık durumudur. Birey habitusu sayesinde farklı ihtimaller karşısında çözüm üretme yeteneği kazanır. (Habitus, yalnızca pratikleri ve pratiklerle ilgili algıları organize eden ve yapılaştıran bir yapı değil, aynı zamanda kendisi de yapılaştırmış bir yapıdır. Sosyal dünyayla ilgili algıları düzenleyen mantıki sınıflar içerisindeki bölünme prensibi sosyal sınıflar içindeki bölünmenin içselleştirilmesinin bir ürünüdür.) Kişi daha önce herkesin yaptığı birçok şeyi yeniden yaparak habitusu da yeniden üretmiş olur. Başka bir deyişle habitus; eylemi yapan kişinin çok da hesaplamadan yaptığı ve özünde toplum tarafından kabul görmek için pratiğe döktüğü bir gerçekliktir. Hesaplamadan yapmaktan kasıt, bireyin toplumca kendisinden beklenenin dışında bir şey yapmama eğiliminde olmasıdır. Habitus bu

anlamda bireye “kim olsa aynı şeyi yapardı” mantığıyla hareket etme imkanı veren, küçük dönüşümler yaşasa da genel yapısını koruyan bir “yatkinlikler bütünüdür” Yani habitus kişiyi toplumsal düzende ki yerine uygun hale getiren eylem eğilimleri setidir. Bireylerin hem psikolojik hem de biyolojik olarak oyuna dahil olabilecek hale gelmesini sağlar. Bir başka ifadeyle, Bourdieu’ya göre habitus, toplumsal dünyada karşılaştıkları durumlara karşı uyum sağlamada, bilinçten çok bedensel ve pratik mantığa dayalı olarak geliştirdikleri yatkinlikler bütünü olarak tanımlanabilir. (**Habitus kavramı, bapısal eşitsizliğe kültürel açıdan yaklaşmayı sağlayabilecek bir temel sunmakta ve eylemlilik üzerine odaklanmaya olanak tanımaktadır.**)

Habitus; bireyin zorunluluklar sonucu vardığı çıkmazlardan kurtulmasına, o bireyin sosyal yapıdaki yerini -hiyerarşideki yerleri, cinsiyetleri, yaş sıralaması açısından ailedeki konumları vb. göz önünde bulundurarak çözümler sunan bir ilkedir. Bu anlamda habitusun tarihsel de bir yönü vardır. Tüm bu süreci etkileyebilmesi için habitusun geçmişten gelen ve geleceğe uzanan bir yapısı olması gerekir. Bu durum “tarihe dayanarak bireysel ve kolektif pratiklerin üretildiği bir tarih üretimi” tanımında da ortaya çıkar. Dolayısı ile habitus geçmişin deneyimleri ile şimdinin etkinliklerini içerir ve bireyin sosyal sınıfının belirlenmesinde önemli ölçüde etkili olur. *Aktörler kavramının işlevlerinden biri de eyleyiciler arasında üslup birliği sağlamaktır. Habitus, bir konumun için ve bağıntısal özelliklerini birlikçi (üniter) bir yaşam stilinde, yani insanların, malların/varlıkların, pratiklerin tercihindeki birlikçi bir bütünde dile getiren can verici ve birleştirici kökendir.* Habitusu gündelik yaşamdan bir örnekle de açıklayabiliriz. Örneğin, bir birey kendi evine, evindeki eşyalara ve odaların konumuna zaman içinde alışır ve daha sonra karanlıkta dahi kalsa tahmin ve el yordamıyla ev içinde yolunu bulabilir. Örneğin evinin karanlık koridorundan geçip tahmini bir hamleyle elini ışığı yakmak için elektrik düğmesinin üzerine ya da yakınlarına atabilir. Ancak misafir olarak ilk defa gittiği bir evde bir anda karanlıkta kalsa orada yaşayan insanların yaşamayacağı bir tedirginlik duyar. Çünkü zihninde o eve ve evin yerleşimine dair bir bilgi yoktur. Orada da rahatlıkla yolunu bulabilmesi için daha önce çok defa o eve gelmiş, o evin iç yapısına dair bazı bilgileri aklının bir köşesine yazmış olması gerekirdi. ***İşte habitus insanın kendi evinde karanlıkta dahi yolunu bulmasını sağlayan bu bilgiler ve yatkinlikler gibi, içinde bulunduğu toplumsal alanlarda zorluklar yaşadığında onu çözüme ulaştıran bilgiler ve yatkinliklerin tümüne verilen isimdir. Habitus (Lat.) Kaynağını Aristoteles’in heksis’inden (huy; iyelik) alan ve ortaçağ felsefesinde “sürekli yinelenen, alışkanlık haline getirilmiş davranış biçimi” için kullanılan terim: “edinilmiş düşünce, davranış ya da beğeni kalıbı”. Çok sonraları, XX. yüzyıl toplumbiliminin önde gelen adlarından Pierre Bourdieu de habitus kavramını toplumsal yapılar ile toplumsal eylem ya da pratik arasındaki bağı oluşturan bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beğeni kalıbını nitilemek için kullanmıştır. Bourdieu’nün kazanılmış eğilimler toplamı olarak habitus’u, örtük bir biçimde çocukluğun ilk yıllarında edinilir; ama aşı(lama) bir kez tuttu mu, bireyin yapıp etmelerindeki can alıcılığı sonsuza dek sürer gider. Habitus, içinden çıktığımız toplumsal dünyanın sınırlandırmalarına ayak uydurmamızı sağlar; yüz yüze geldiğimiz sonsuz sayıda durum için birçok strateji geliştirmemize olanak tanır. Başka başka toplumsal ard yörelerden gelen kişiler farklı farklı habitus’lar üretirler. Habitus’un en önemli işlevi ise oyunu hissetme duygusunu aşılmasıdır. Bourdieu, habitus kavramının anlamının, “alışkanlık” kelimesinden daha iyi bir biçimde, Aristoteles’teki “exis” edinme ve “yetenek” anlamlarını ifade ettiğine vurgu yapmaktadır. Görüldüğü üzere habitus, hem bir tortu özelliğindeki davranışları (Bourdieu bu kavrama düşününsel bir özellik katarak) hem de değişme ve yeniliğe yatkinliği ifade eden bir anlama sahiptir.*** Alan, varlığını sürdürmek için habitusu şekillendirir. Çünkü bir alan, yeniden üretimini sağlayacak eyleyicilere ihtiyaç duyar ve bu eyleyiciler habitusun varlığı sayesinde etkin olurlar. Bu anlamda, habitus yeniden üretimi sağlayarak alanın var olmasında etken rol oynar. (Habitus’a hem alanın yapısı tarafından şekillendirilmesi, hem de bireylerin eğilimleri aracılığıyla alanı şekillendirmesi açısından bakıldığında, Mouzelis’in yaptığı “habitus... yapısalılık ve fenomenolojik/etnometodolojik yaklaşımlar arasında bir yerde durur” belirlemesine dikkat çekmek gerekmektedir) ... *Habitus ve alan arasındaki iki yönlü ilişki derinlemesine analiz edilebilir: Yapılaşmış bir uzay olarak “alan” habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir.*

Sermaye

Bourdieu, ekonomik faktörlere öncelik veren Marksist analizi eleştirir. Nitekim ona göre toplumsal hiyerarşilerin ve egemen yapıların yeniden üretiminde toplumsal aktörler tarafından aktif olarak üretilen dilsel ve kültürel beceriler de önemli bir rol oynar. Bourdieu’ya göre bireylerin söz konusu bu toplumsal etkinlikleri toplumsal dünyada birbirinden görece özerk olan ve içlerinde belirli *sermaye türlerinin* rekabet ettiği, yukarıda kavramsal tanımı yapılan çeşitli toplumsal alanların oluşumuna yol açar. Bu noktada Bourdieu’nun Marksist yaklaşımla toplumsal çatışmaya ve mücadelenin önemini paylaştığı ancak bu çatışma ve mücadelenin toplumsal sınıflar arasında ekonomik bir çatışmaya indirgenmesi noktasında da ondan ayrıldığı görülmektedir. Bourdieu, yukarıda kavramsal tanımı yapılan alanlar içerisinde, hakimiyet çabası sırasında elde edilmeye çalışılan sermaye tiplerini (i) ekonomik, (ii) toplumsal (ya da sosyal), (iii) kültürel ve (iv) simgesel sermaye olarak tanımlar. ***Ekonomik sermaye***, salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelir. Marx’tan alıntılıdığı bu sermaye türü gelir ve mülkiyet sahipliğini ifade etmekle birlikte aynı zamanda ekonomik olanın diğer pratiklerle ilişkisi bağlamında anlaşılması üzerine kuruludur. Bourdieu’nün ekonomik sermaye kavramı ile Marks’ın sermaye sınıfı arasındaki farka bakacak olursak; Bourdieu’nun ekonomik sermaye kavramı, bireyin sahip olduğu gelir-mal-mülk ilişkisini tanımlarken Marks’ın sermaye sınıfı ekonomik açıdan üretim araçlarını elinde bulduranları ifade etmektedir. Dolayısı ile Marx’taki sermaye sınıfının sınırları ve ölçütü kesindir. Üst sınıfa tekabül eden bir burjuva sınıfı betimlemesidir. ***Toplumsal ya da sosyal sermaye*** ise bir eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişkiler ağına gönderme yapar. “Eyleyicinin diğerleriyle olan bağlantıları, grup üyelikleri, bu ilişkilerin getirdiği eyleyicinin üstündeki veya ona yönelik yükümlülükler, ayrıcalıklar ve itimat” gibi olgular bu sermayenin içeriğini oluşturur. Bourdieu’nun çalışmalarında çok temel bir yeri olan ***kültürel sermaye*** ise bir alanda gücü elinde bulduranların eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere aşıladığı yapıdır. Yani bir nevi “bilgi sermayesidir”. Başka bir tanıma göre kültürel sermaye, eğitimsel nitelikten, uyumlu tavır ve tarzlardan veya ilgi çeken ürün ve varlıklara hükmedilmesinden anlaşılabilen bir formdur. ***Simgesel sermaye*** kısaca tüm sermaye türlerini çeşitli oranlarda içinde barındıran ve bu şekilde belli bir alanda söz sahibi olabilmek için geçerli hale gelen sermaye türüdür. Gösterge değeri olan soyut bir durumdur. Örneğin eğitimin

sonucunda alınan diplomalar simgesel sermaye özelliği taşıyor. Antika eserlere sahiplik, koleksiyonculuk vs. gibi durumlar simgesel sermayeye ilişkin örneklerdir. Bourdieu'yu kültürel yapısalcı olarak nitelendiren **Turner**, onun sınıf görüşünü anlamak için bu dört sermaye türü arasındaki farklılıkları tanımlamanın gerekli olduğunu belirtir. Buna göre ekonomik sermaye (mal ve hizmet ürünlerini kullanabilen araçsal nesnelere ve para) gibi değerli mal ve mülkiyeti; toplumsal sermaye grup ilişkilerini, sosyal ilişki ağları ve pozisyonlarını; kültürel sermaye kişiler arası informal becerileri, alışkanlıkları, tarzları, dili kullanma biçimini, eğitimsel başarıları, zevk ve beğenileri, yaşam tarzını; simgesel sermaye ise diğer üç sermaye türünün düzenlemelerini ve değişken seviyedeki yasal-meşru durumlarının kullanımını içerir. Kültürel sermaye üç halde varolur; **i) bedenselleşmiş** (örneğin çocukluktan bu yana öğrenilmiş dil ve yazma alışkanlıkları ile beden kullanım tarzı) olarak, **ii) nesneleşmiş** (örneğin kitap, resim, sanat ve bilim eseri gibi özel kültürel hüner gerektiren nesnelere) olarak ve **iii) son olarak da kurumsallaşmış** (örneğin eğitim kurumu aracılığıyla yaratılan eşitsizlik ve hiyerarşi) olarak. (Simgesel şiddetin bir diğer özelliği de egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin sevgi ilişkilerine, iktidarın karizmaya ya da duygusal bir hoşnutluk yaratabilecek bir cazibeye, yani gönüllü bir sömürü ilişkisine dönüşmesidir.)

ünite 2

HABERMAS'IN GENEL YAKLAŞIMI

Bazı çevrelerce günümüz dünyasının yaşayan en önemli sosyal bilimcisi olarak kabul edilen Jürgen Habermas, farklı disiplinleri ve özellikle **Marx, Weber ve Freud** gibi farklı düşünürleri "eleştirel" sosyal kuram adı altında yeni bir senteze ulaştırma çabasında olan Frankfurt Okulu'nun en önemli ikinci kuşak temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Modern toplumu Aydınlanma diyalektiği üzerinden eleştiren Frankfurt Okulu temsilcilerinin totaliter sistemler tarafından özgürlüğü giderek yok edilen insanın kurtuluşuna dair kötümser bir tutum sergilediklerini hatırlayalım. Habermas ise Aydınlanma ertesinde modern toplumda **amaçlardan çok araçların rasyonelliği** olarak tanımlanan araçsal rasyonelliğin temelinde yükselen ve bireyi hapseden totaliter tahakküm biçimlerine eleştirel yaklaşmakla birlikte kurtuluşa dair bir çıkış yolu görme konusunda Frankfurt Okulu'nun önceki kuşak temsilcileri kadar kötümser değildir. **18 Haziran 1929 yılında Duesseldorf'ta dünyaya gelen Habermas felsefe, tarih, psikoloji ve Alman Edebiyatı okudu. Türkçe 'ye de çevrilen Kamusalın Yapısal Dönüşümü adlı ilk önemli çalışmasını 1962'de yayımladı. Bir diğer önemli çalışması olan Bilgi ve İnsansal İlgiler 1968'de yayımlandı. Bu dönemde aralarında Meşruyet Bunalımı (1973) ve başyapıtı kabul edilen ve Türkçe' ye de çevrilen İletişimsel Eylem Kuramı'nın da (1981) bulunduğu çok sayıda eser yayımladı.1985 yılında Modernliğin Felsefi Tartışması adlı bir diğer önemli çalışmasını yayımladı.Habermas'ın Türkçeye çevrilen diğer eserleri arasında Bilgi ve İnsansal İlgiler (1997), Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine (1998), Rasyonel Bir Topluma Doğru (1992), "İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim (2004), Bölünmüş Batı (2007), Doğalcılık ve Din Arasında-Felsefi Denemeler (2009) yer almaktadır.** Habermas'ın projesi kendi deyişiyle "tamamlanmamış bir proje" olarak gördüğü moderniteyi bir tamamlama projesi olarak görülebilir. Söz konusu bu proje, hem modernite projesinin eksiklerini belirlemeye hem de bunları tamamlamaya çalışır. Bu açıdan Habermas'ın moderniteye yaklaşımı ile geliştirdiği sosyal kuram modernitenin sona erdiğini ve post-modern bir döneme girdiğimizi savunan post-modernistlerden ve de post-yapısalcılardan da oldukça farklı ve özgün bir niteliğe sahiptir. Habermas, **içinde Marx, Durkheim, Weber, Mead, Parsons, Schutz** gibi çok sayıda sosyal kuramcının içerildiği oldukça kapsamlı bir eleştirel teori geliştirmeye çalışır. Bu proje, eleştirel niteliği açısından Frankfurt Okulu geleneğini sürdürmekle birlikte bu okulun çalışmalarının basit bir devamı niteliğinde değildir. Habermas'ın teorik projesi önemli ölçüde klasik düşünürlerin çalışmalarının eleştirel bir okuması üzerine kuruludur. **Layder'e** göre Habermas, büyük boy teorileri reddeden Foucault ile post-yapısalcı ve post-modernist yazarlardan farklı olarak bu teorilerin faydalarına inanan ve büyük boy bir teori geliştirmeye çalışan bir yazardır. **Scott'a** göre de Parsons sonrası dönemde sosyolojik teoride meydana gelen parçalanma dikkate alındığında, Habermas Parsons'un büyük boy teorisine benzer bir teorik proje geliştirmeye çalışan tek çağdaş düşünür olarak görülebilir. Habermas genel olarak **modernite** (veya modernlik) konusunda post modernist ve ayrıca post-yapısalcı yazarlardan farklı görüşlere sahiptir. (Habermas'a göre 'modernite' tipik olarak Avrupa ve Amerikan tarihinde 17. yüzyılda Rönesans'ın bitimiyle başlayan dönemi tanımlarken 'modernizm' bu dönemi karakterize eden kültürü tanımlar, postmodernizm ise modernizmden sonra gelen ve onun en temel varsayımlarına meydan okuyan bir kültürel dönem olarak tanımlar.) Nitekim modernitenin kurtarıcı bir güce sahip olduğu düşüncesinin iflas ettiğini ve artık post-modern bir dönemde yaşadığımızı savunan pek çok entelektüelden farklı olarak, Habermas moderniteyi henüz gerçekleştirilmemiş potansiyellere sahip "tamamlanmamış bir proje" olarak görür ve bu nedenle post-modern bir dünyadan söz etmek için henüz çok erken olduğunu savunur. Aydınlanmacı akıl projesini reddetmez. O, aklın etkinliğine (belirli 'rasyonel' düşünme biçimlerinin gelişimine) ve aydınlanmacı ve toplumsal özgürleşmeci potansiyeline inanır. Bununla birlikte Habermas'ın çalışmaları geniş çevrelerce neo-Marksist çalışmalar olarak nitelenir.Haberması özellikle etik'in tartışma temellerine gösterdiği süregelen ve artan ilgi onu birçok Marksistten, hatta neo-Marksistten ayırmaktadır" **Slattey**, Habermas'ın bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalarının ana temasının kısaca aşağıdaki gibi özetlenebileceğini vurgular :

- Pozitivizmin eleştirisi ile bilim ve teknolojinin araçsal kullanımının eleştirisi
- Eleştirel teorinin yeniden inşası ve güncelleştirilmesi
- Marksizmin yeniden inşası
- Yeni bir bilgi ve iletişim teorisinin geliştirilmesi

Habermas'ın bütün bu çalışmalarının gerçek amacının ise 'akıl' (reason) insanlık tarihindeki ilerleyişini geçmişte zulme karşı nasıl bir silah olarak kullanıldığını, günümüzde ise gelişmiş kapitalizmin ideolojik egemenliğine yöneltilen tüm eleştirilere karşı nasıl bir baskı ve zulüm aracına dönüştüğünü- açıklamaktır. Nitekim Habermas eleştirel teorinin önde gelen düşünürleri gibi "günümüzde hakim olan rasyonaliteyi saf aklın çarpıtılması, bir bütün olarak insanlığın ihtiyaçlarından çok kapitalist sistemi geliştirmek için kullanılan 'araçsal' bir akıl biçimi olarak görür". Bununla birlikte

Habermas gelecektekenden yana umutsuz değildir. O her Őeye rağmen "pozitivizmi bu araçsal akılcılığı okertebilecek, insanlar arası iletişimi zgrleŐtirebilecek gte yeni bir bilgi teorisinin geliŐtirilmesiyle rasyonel düşüncenin, bir kez daha, hâkim olacağını ve böylece daha adil ve zgr bir toplumun oluŐacaęını mit eder".

KAMUSALLIğIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Habermas'ın 1962'de yayımlanan ve ilk büyük alıŐması **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü** adlı eseridir. Habermas bu çalışmasında, vatandaşlar arasında Şeffaf, açık ve akılcı tartıŐmaya dayalı olarak oluŐturulan, kamu ve kamuoyu anlamına da gelen kamusalılığın tarihsel gelişimini, dönüşümünü ve de okŐn irdeler. Habermas'ın burada sözünü ettiği kamusalılık, her ne kadar Türkçeye Kamusal alan olarak çevrilse de; kitabın Türkçe evirmenleri **Tanıl Bora** ve **Mithat Sancar**, yazarın burada mekan anlamına gelen kamusal alandan ziyade eylem, davranış anlamına gelen kamusalılığın veya aynı anlama gelen kamu ya da kamuoyunu kastettiğini özellikle vurgulamaktadırlar. Habermas'ın kamusalılığa yönelik ilgisinin temeli de buradan, yani demokrasiye yönelik olan ilgisinden gelir. Bu noktada Habermas bağımsız, özerk ve eŐitler arasında, müzakereye dayalı bir ortak kanaat ve irade oluşumu için gerekli olan iletişim koŐullarını sağlayan ve yönetimi meŐruluęa zorlayan bir kamusalılığın oluŐumunu zgrlk, eŐitlikçi, akılcı bir katılımcı demokrasi teorisinin de temeli olarak görür. Başka bir ifadeyle, kamusalılık, devlete ait resmi olmayan bir alan olarak 18. yüzyılda devlet ile toplumun burjuva kesimi arasında ortaya ıktı. Habermas için burada önemli olan nokta kamusalılığın eşit koşullarda ve hür bir iradeyle fikir alıŐveriŐinde bulunmak ve tartışmalara katılmak için gerekli olan iletişim koŐullarının sağlandığı bir alanda Őekillenmesi ve yöneticileri **meŐruluęa** zorlayan eleştirel bir kamuoyu olarak ortaya çıkmıŐ olmasıydı. Habermas kamusalılığın yapısal dönüşümünü iletişim ağının ticarileŐmesi, bürokratikleŐmenin ve devlet müdahaleciliğinin artması gibi temel dönüşümler çerçevesinde analiz eder. Kültür endüstrisinin kitle iletişim araçlarınca kamusal olarak yayılan ürünleri akıl yürüten kamusal topluluğu alıcı konumundaki dinleyen, seyreden ancak konuşma ve karşı ıkma Őansı olmayan tüketicilere dönüŐtürür. Böylelikle eleştirel teorisinin önde gelen temsilcilerinin de sözünü etmiş oldukları kültür endüstrisi tarafından düŐünmeyen ve eleŐtirmeyen bir kamu yaratılmıŐ olur. Neticede kamusalılık özerkliğini, eleŐtirelilięini, akıl yürütme ve düşünce üretme iŐlevlerini, kısacası sivil toplum ile devlet arasındaki aracılık iŐlevini yitirmekle kalmaz, kamusal kanaatler yerine "alkıŐa amade bir ruh halinin" hakim olduğu kolayca yönlendirilebilen, öngörülebilen ve manipüle edilebilen bir kamuoyu haline dönüŐtürür. Ancak yine de Habermas eleştirel teorisinin nde gelenlerinden farklı olarak karamsarlığa tamamen teslim olmadan okmŐ olan kamusalılığın yeniden geniŐletilebileceęini ve özellikle karmaşık, çoğulcu toplumlarda demokratikleşme sürecinde yaşanan sorunların üzümünü sürecinde kamusal bir iletişim temeli oluŐturulabileceęini düşünür. yeni toplumsal hareketlerin kamusal alanın geliŐip geniŐlemesinde önemli bir rol oynayacağını düşünür. Giddens da Habermas'ın çalışmalarının geniş bir ilgi uyandırmasında özellikle kamusalılığın geniŐletilmesine ve tartıŐmanın teŐvik edilmesine yönelik bu ilgisinin önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Giddens da Habermas'ın çalışmalarının geniş bir ilgi uyandırmasında özellikle kamusalılığın geniŐletilmesine ve tartıŐmanın teŐvik edilmesine yönelik bu ilgisinin önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. kamusalılığın dönüşümü ile ilgili dile getirdiği kaygılarının kariyeri boyunca yaptığı tüm çalıŐmalara yansdığı ne sürülür.

BİLGİ VE İNSANSAL İLGİLER

Habermas'ın ilk dönem önemli çalışmalarından biri de 1968'de yayımlanan **Bilgi ve İnsansal İlgiler** adlı ünlü çalıŐmasıdır. Bu alıŐma genellikle, başlangıçta amacı eleştirel sosyal kuram adı altında özgürleştirici/kurtarıcı bir sosyal bilim modeli geliştirmek olan Habermas'ın eleştirel teorisini üzerinde temellendireceği bir bilgi kuramı (epistemoloji) geliştirme çabasının bir ürünü olarak görülür. bu çalışmasında ilk olarak bilgi ve bilim konusunda kendini genel-geçer tek paradigma olarak ortaya koyan pozitivist bilgi ve bilim modelini eleştirir. Nitekim Habermas pozitivist bilimin, bilgi formlarından yalnızca *biri* olduğunu ve de yeterli bir bilgi teorisinin çeşitli bilgi formlarını tanınması gerektiğini savunur. Öte yandan Habermas bilginin tarihsel olarak retildeği konusunda Marx'a katılmakla birlikte, onun da tüm eylem biçimlerini *emek* düzeyine indirgeyen yaklaŐımına eleştirel yaklaŐır. Marx'ın çalışmalarında grldği gibi sadece ekonomik bir emek modeline dayandırılmamalı, tarihin daha kapsamlı bir görünümünü içine alacak Şekilde geniŐletilmelidir. Habermas özellikle *bilgi* ile insan *ilgileri/çıkarları* arasındaki diyalektik ilişkileri zmlenmeye çalışır. Bu bağlamda Habermas objektif düzeyde mevcut olduğunu düşündüğü bilgi ile daha sübjektif bir fenomen olduğunu düşündüğü insan ilgileri/çıkarları arasındaki ilişkileri diyalektik bir yaklaşımla zmlenmeye çalışır. **Habermas'ın çalışmalarında bilişsel ilgiler bilgiyi mümkün kılan nkoŐullar olarak anlaŐılır. Habermas'ın bilişsel ilgileri bilgiyi mümkün kılan n koşullar olarak tanımlarken de nl Alman filozof Immanuel Kant'ı ilham aldığı bilinmektedir. Bilişsel ilgiler insan türünün hayatta kalmasının koşulu olarak insanlar fiziksel dünya, sosyal dünya ve siyasal güç kullanma konusunda bilgi oluşturmaya teŐvik eder.** Bu zmlenmede Habermas  tür *bilgi* formu ile bunlara karşılık gelen ve her biri farklı bir *eylem/deneyim alanı* ile ilişkili olan üç tür **bilişsel ilgi/çıkar** alanı ayırt eder. Bu bilgi formlarından **birincisi** klasik pozitivistde görülen **empirik-analitik (araçsal) bilgi** olup bu bilgi türünün arkasında yatan temel bilişsel ilgi/çıkar çevreye, insanlara ve genel olarak toplumlara uygulanabilen *teknik kontroldür*. Bu bilgi formu ile ona karşılık gelen *teknik ilgi/çıkar materyal dünyada çalışma/emek* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. Habermas, empirik-analitik bilginin gerekliliğini kabul etmekle beraber tek yönlü olduğunu savunduğu pozitivist bilim anlayışını reddeder. Habermas bu nedenle pozitivistmi adına **bilimcilik** (scientism) dediği yaygın bir kanının oluşmasına yol açtığını savunarak eleştirir. *Habermas bilimciliği iki açıdan eleştirir. Birincisinde bilimciliğin bilginin nasıl oluŐtuęu konusunda yetersiz olduğunu, ikincisinde ise bilimciliğin aędaŐ toplumda, -Habermas'ın karar vericilik (decisionism) dediği-, siyasal karar alma süreçlerinde bozulmaya yol açtığını savunur. İkinci bilgi formunu tarihsel-hermeneutik/yorumbilgisel (iletıŐimsel) bilgi veya daha kısaca hümanistik bilgi oluşturmaktadır ve bu bilgi türünün temel ilgisi dünyayı anlamaktır.* Bu bilgi formu ile ona karşılık gelen ilgi/çıkar ise *kültürel alanda etkileşim* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. Habermas'a göre analitik bilgi baskıcı denetimi kolayca artırmaya yönelik bir ilgiye/çıkara sahipken hümanistik bilgi ne baskıcı ne de özgürleştirici bir ilgiye/çıkara sahip değildir. **nc** bilgi formu ise **eleştirel bilgi** olup bu aynı zamanda Frankfurt Okulu ile Habermas'ın benimsediği bir bilgi sistemidir. Diğer iki bilgi sisteminden farklı olarak eleştirel bilgi, temel olarak *ezilenlerin özgürlüğü/kurtuluŐu* ile *ilgilidir ve tahakküm (domination)* olarak tanımlanabilecek bir

eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. Neticede Habermas bu çalışmasında insanların ortaklaşa sahip oldukları üç bilişsel ilgi saptar:

- a. çevremizi tanımaya ve denetlemeye çalışırken ortaya çıkan ve bizi ampirik bilimlere yönelten teknik ilgi,
- b. birbirimizi anlayabilmek ve birlikte çalışabilmek için ihtiyaç duyduğumuz ve bizi hermeneutik bilimlere yönelten pratik ilgi
- c. anlama ve iletişim kurma esnasında çarpıtmalardan kurtulma ihtiyacımızı yansıtan ve bizi psikanaliz gibi eleştirel bilimlere yönelten kurtarıcı ilgi

(Habermas'ın çalışmalarında bu üç temel teknik, pratik ve kurtarıcı ilgiler sırasıyla doğa bilimlerinin, sosyal bilimlerin ve eleştirel teorisin özgürleştirici /kurtarıcı siyasetinin gelişimini ve şekillenişini mümkün kılar.) Habermas'ın önceleri sosyal teoriyi bu üç bilgi formunun kapsandığı bir bilgi teorisi üzerinde temellendirmeye çalıştığı, ancak daha sonra sosyal teoriyi epistemolojik destek gerektirmeyen yeterliliğe sahip (self-sufficient) olarak görmeye başladığından bu amacından giderek uzaklaştığı savunulur. Benzer şekilde Habermas'ın çalışmalarının kabaca iki temel aşamaya bölünebileceğini belirten Giddens da *Bilgi ve İnsansal İlgiler* adlı çalışmayla sona eren birinci aşamada Habermas'ın eleştirel teorisini epistemoloji üzerinde kurmaya çalıştığını, ancak sonraki aşamada bu amacından uzaklaşarak sosyal analizin özgürleştirici potansiyeline ağırlık verdiğini öne sürer . **Giddens**, Habermas'ın **İletişimsel Eylem Kuramı** adlı son dönem çalışmasını da söz konusu bu ikinci aşamada geliştirdiği düşüncelerin bir araya getirilerek işlendiği sentetik bir bildirim olarak görür . Öte yandan Habermas'ın sosyal teoriyi, epistemolojik destek gerektirmeyen yeterliliğe sahip olarak gören bu anlayışının teorisini savunmasız bıraktığı öne sürülür.

TOPLUMSAL EYLEM VE TOPLUMSAL SİSTEM KAVRAMLARI

Scott , Habermas'ın geliştirmeye çalıştığı sosyal teoride yer alan toplumsal eylem ve toplumsal sistemle ilgili görüşlerini **Hegel'e** uzanan bir toplumsal evrim teorisine dayanarak geliştirdiğini ve bu görüşlerinin sonraki çalışmalarının da temelini oluşturduğunu savunur. Söz konusu bu toplumsal evrim sürecinde emek, etkileşim ve dil kavramlarının merkezi bir yeri vardır. Nitekim bu süreçte iki eylem tipi olarak somutlaşan **emek ve etkileşim, dil** ile birlikte insan olmanın en önemli üç özelliğini oluşturur. Her ne kadar emek kavramı Marx'ın çalışmalarının merkezinde yer alsada Habermas, bu kavramı ve genel olarak eylemle ilgili görüşlerini Hegel'in çalışmalarına dayanan bir toplumsal evrim teorisinden geliştirdiği savunulur. Habermas, özellikle de Marx'ın tarihsel materyalizm olarak adlandırılan tarihsel değişme ve gelişme teorisindeki yetersizliklere karşılık olarak geliştirdiği bilinmektedir. Toplumsal evrim;

(1) **dil (ya da sembolik temsil),**

(2) **araçsal eylem (emek ile ilişkili) ve**

(3) **iletişimsel eylem (etkileşimle ilişkili)** olmak üzere, tüm somut eylem biçimlerinin analitik özelliklerini oluşturan üç boyutlu karmaşık bir süreç olarak çözümlenir. Bilgi kuramındaki bilgi formlarına paralel olarak **araçsal eylem**; rasyonel bir araç-amaç ilişkisi izleyen, empirik-analitik bilgi yönelimli ve somut düzlemde **emek** ile ilişkilendirilmiş bir eylem tipidir.

İletişimsel eylem ise normlar tarafından yapılandırılan, tarihsel hermeneutik bilgi yönelimli, somut düzlemde ise **toplumsal etkileşim** ile ilişkilendirilmiş bir eylem tipidir. **Dil** ise hem araçsal hem de iletişimsel eylem tiplerinin oluşumunda yer alan, anlamların söylemsel olarak inşa edilmesinde kilit rolü oynayan araçtır. Habermas sistem teorisi temelinde geliştirdiği toplumsal evrim sürecinde toplumun genel yapısını **ekonomi politik ve "kurumsal çerçeve"** olmak üzere birbirine bağlı iki alt sistemden oluşan bir sistem olarak çözümler. Bu çözümlerde araçsal eylem ve emek ekonomi politik yapılandırır; iletişimsel eylem ve etkileşim ise aile, akrabalık ve benzeri ilişkilerden oluşan kurumsal çerçeveyi oluşturur. Habermas'ın bir bütün olarak toplumun oluşumunda normatif kurumsal çerçeveye öncelik verdiği vurgulanır. Ritzer de Habermas'ın çalışmalarında en çok iletişimsel anlamaya ulaşma amacı taşıdığını düşündüğü **iletişimsel eylem** ile ilgilendiğini vurgular. Habermas çalışmalarında Marx'ın başlama noktası olan "duyumsal insan etkinliği" kavramından hareket eder. Ancak Marx'ı, söz konusu bu duyumsal insan etkinliğini

(1) **çalışma/emek (ya da amaçsal-rasyonel eylem) ile**

(2) **sosyal/sembolik etkileşim (ya da iletişimsel eylem)** şeklinde analitik bir ayrıma tabi tutmadığı için eleştirir. Ona göre Marx, sosyal/sembolik etkileşimi (ya da iletişimsel eylemi) göz ardı edip onu çalışma/emek (ya da amaçsal-rasyonel eylem) kategorisine indirgemıştır. Habermas ise **emek/çalışma** ile **etkileşim** arasındaki bu temel ayrımı başlama noktası olarak aldığı özellikle vurgular. Habermas hem Marx'ın çalışmalarının merkezinde yer alan çalışma/emek kavramıyla hem de hermeneutik ile bağlantılı yaklaşımların merkezinde yer alan etkileşim kavramıyla ilişkilendirdiği iki bileşenli bir eylem tipolojisini başlama noktası olarak ele alır. Bu noktada da Marx ile birlikte önceki büyük sosyal kuramcıları, bu iki bileşenli eylem tipolojisinden (yani emek ve etkileşim formlarından) sadece biriyle tek yönlü olarak ilgilendikleri düşüncesiyle eleştirir. Bununla birlikte kendisi de çalışmalarında daha çok **sosyal/sembolik** etkileşime ağırlık verir ve insan olmanın en belirgin özelliği olarak nitelediği iletişimsel eylemi tüm sosyal ve kültürel hayatın temeli olarak görür. Emek ve etkileşimle ilişkilendirdiği teknik ve pratik ilgiden sonra Habermas tahakkümü de kurtarıcı ilgiyle ilişkilendirir. Marx'ın aksine, Habermas tahakküme bağlı olarak ortaya çıktığını düşündüğü **sistematik olarak çarpıtılmış iletişimin** eleştirel analizi ile ilgilenir. Freud'un psikanaliz üzerine olan çalışmalarından esinlenilerek geliştirilen bu kavram, kabaca toplumsal etkileşimin engellenmesi ve baskıya dayalı iletişim nedeniyle karşılıklı anlamaya dayalı iletişimsel eyleme ulaşamama durumu olarak tanımlanabilir. Sistematik olarak çarpıtılmış iletişimin en önemli ideolojik sonuçlarından biri eşitsizliklerin algılanması, konuşulması ve de eleştirilmesi gibi konularda insanlar üzerinde engelleyici ve köreltici etkilere sahip olmasıdır. Habermas ortak bir anlayışa ulaşma anlamındaki iletişimsel eylemden veya çarpıtılmamış iletişim anlamında kullandığı **"ideal konuşma durumu"**dan uzaklaşma anlamında kullanır. Habermas'ın çalışmalarında **ideal konuşma durumu**, "özgür ve şeffaf iletişim için gerekli olan koşullar" anlamı taşımaktadır. Habermas'a göre ideal konuşma durumuna ulaşmanın en önemli ve birincil koşulu ise söyleme katılanlar arasında güç dengesizliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu, hiç kimsenin görüşünü bir diğerine zorla dayatamayacağı ve hiç kimsenin bir diğerinin konuşmasını ya da eleştiri yapmasını engelleyemeyeceği koşulların sağlandığı bir durum anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, sınıf ve statü gibi farklılıkların bireylerin konuşmaya katılmalarını hem de eşit koşullarda katılmalarını engellemediği bir durum anlamına gelmektedir. Sonuç olarak Marx gibi Habermas'ın da çalışmalarında analitik başlangıç noktasını oluşturan bir temel benimsediği ancak Habermas'ta bu temel Marx'taki gibi **çarpıtılmamış/özgür emek değil çarpıtılmamış/özgür**

iletişim olduğu ve aynı zamanda bu temelin her iki büyük düşünürün siyasal amacını da oluşturduğu savunulur. Bu siyasal amaç Marx'ın çalışmalarında emek sömürüsüne dayalı kapitalizm yerine geçecek sınıfsız bir topluma, yani sosyalizme ulaşma şeklinde belirirken Habermas'ın çalışmalarında özgür ve şeffaf iletişimin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırıldığı **ideal bir konuşma durumuna** ulaşma şeklinde belirir.

Habermas'ın Rasyonelleşme Üzerine Düşünceleri

Öte yandan Habermas'ın çarpıtılmamış iletişim ile ilgili düşüncelerinin rasyonelleşme üzerine olan düşünceleriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, Habermas'a göre kurtuluşun/özgürleşmenin yolu bir anlamda **rasyonel iletişimdir**. Habermas'ın rasyonelleşme üzerine olan düşüncelerinde Weber'den etkilendiği ancak aynı zamanda Weber' in konuyla ilgili düşüncelerini de büyük ölçüde revize ettiği bilinmektedir. Weber çalışmalarında daha çok araçsal rasyonelite üzerinde yoğunlaşır. Habermas ise araçsal rasyonelitenin toplumsal yaşam üzerinde teknik bir kontrole dönüşen etkileri konusunda Weber'e katılmakla birlikte ondan farklı olarak modern dünyanın araçsal rasyonelite tarafından tamamen tahrif edilmesinin mümkün olmadığını savunur ve bu nedenle rasyonel düşünmenin alabileceği diğer formlar üzerinde yoğunlaşır. Gerçekten de Habermas son dönemin en önemli çalışması **İletişimsel Eylem Kuramı'nda**, Weber' in rasyonelleşme kuramındaki, temel sorunların da öncelikle "Weber'in eylem dizgelerinin rasyonelleşmesini, sadece amaçsal rasyonellik görünümü altında incelemesinden" kaynaklandığını, ikinci olarak da "Weber'in eylem kuramsal kavramsal çerçevesinin dar boğazlarının engellemesiyle, kapitalist modernleşme örneğini, genel olarak toplumsal rasyonelleşme ile eşit tutması" sonucundan kaynaklandığını vurgular. Rasyonelleşmenin daha geniş bir kavramsal çerçevede ele alınması gerektiğini savunan Habermas'ın ise kariyeri boyunca hem araçsal rasyoneliteyi hem de rasyonel düşünmeyi restore edecek alternatif bir akıl (reason) formunu kapsayan bir rasyonelleşme düşüncesi geliştirmeye çalıştığı ve nihayetinde bu amacına iletişimsel eylemi temellendiren iletişimsel akıl ile ulaştığı vurgulanır. Dahası Habermas moderniteyi "tamamlanmamış bir proje" olarak tanımlarken de aslında "iletişimsel akılsallıkta bulunan potansiyelin noksan olarak hayata geçmesini" kastettiği bilinmektedir. İletişimsel eylemin rasyonelleşmesini ise araçsal rasyonelleşme probleminin panzehiri olarak görür. Bir başka ifadeyle, iletişimsel eylemin rasyonelleşmesi iletişimin önündeki engelleri kaldıracığından bir anlamda özgürleşmenin de kendisidir. Böylelikle Habermas'ın çalışmalarında rasyonelleşmenin yeni bir üretim sistemine değil fakat yeni ve daha az tahrif edici bir normatif sisteme yol açtığı ve bu düşüncenin de Habermas'ın sosyal evrim teorisinin merkezinde yer aldığı, yani Habermas için evrimin nihai noktasının **rasyonel toplum** olduğu vurgulanır. Habermas da **Rasyonel Bir Topluma Doğru** adlı 1972 tarihli çalışmasında bu amacını açıkça ortaya koyar. Habermas'ın çalışmalarında evrimin nihai noktasının **rasyonel toplum** olduğunu vurgulaması ve sürecin yeni bir üretim sistemi ile değil de yeni bir normatif sistemle son bulması literatürde Habermas'ın evrim teorisinde materyal düzeyden normatif düzeye kaydığı, dolayısıyla Marksizmden uzaklaştığı yönünde tartışmalara yol açmıştır.

MEŞRUTİYET KRİZİ

Habermas'ın **Meşruiyet Krizi** adlı 1976 tarihli çalışmasında ele aldığı meşruiyet krizleri fikri o zamanlar gelişme halinde olan büyük projesinin bir parçasını oluşturur ve Habermas bu düşüncelerini sonra gelen **İletişimsel Eylem Kuramı** adlı en önemli çalışmasında "sistem" ve "yaşantı-dünyası" modelinde yeniden formüle ederek tartışır. Bu çalışma devletin önemli bir role sahip olduğu "örgütlü" ya da geç kapitalizmde **meşruiyet** (meşru güç, otorite) sorunuyla ilgilidir. Habermas bu çalışmasında "gelişmiş kapitalist toplumlardaki bu kriz dönemlerini ve modern devletin bu tür krizlerle başa çıkarken kapitalist sistemin meşruluğunu korumayı nasıl başardığını anlamaya ve açıklamaya çalışır". Bu çalışmada Habermas öncelikle Marx'ın yaşadığı dönemden günümüze kapitalizmde meydana gelen gelişmeleri incelemeye çalışır. Buna göre Marx devletin ekonomik hayatta sınırlı role sahip olduğu liberal kapitalizm döneminde yaşadı. Günümüzün kapitalizmi ise devletin hem ekonomik hem de diğer alanlarda önemli bir rol oynadığı ve gücünü artırdığı örgütlü bir kapitalizmdir. Ona göre her ne kadar günümüz kapitalizmi hala emek ve sermaye sınıflarına bölünmüş ve sermaye sahibinin çıkarına göre işliyor olsa da artık ne proleterya devrimin müjdecisi ne de sınıf mücadelesi "kapitalizmin sürekliliğini tehdit eden ya da toplumun dönüşümünün en olası kaynağını öneren ana gerilimin kaynağı değildir". Habermas'a göre, kapitalizm ekonomik sorunları ve dolayısıyla ekonomik temelli sınıf çatışmasını zayıflatarak tehdit edici olmaktan çıkarmayı başarmış olsa da bu sefer de sistem kendi meşruiyetini tehdit eden farklı nitelikte krizlerle karşı karşıyadır. Bu yeni krizler ve gerilimler ekonomik faktörlerden değil fakat kültürel ve ideolojik faktörlerden beslenmektedir. Habermas kapitalizmin günümüzde ekonomik çıkarlardan çok yaşantı dünyası dediği yaşam alanının özgürleşmesine ve kaybedilen değerlerine yönelik taleplerle mücadele veren barış, öğrenci, ekolojik, kadın ve benzeri biçimler alan **yeni toplumsal hareketlerin** yarattığı gerilimlerle sarsıldığını ve bu gerilimlerin siyasal sistemde, ekonomik krizlerden daha büyük bir tehlike arz eden meşruiyet krizleri yaratma potansiyeline sahip olduklarını düşünmektedir. Habermas, geç kapitalist dönemde önemli bir role sahip olan devletin müdahalesiyle bu krizlerin aşılabileceğini ancak bu sefer de devletin ekonomik alandaki krizleri çözerken diğer toplumsal alanlarda sırasıyla birbirini tetikleyen krizlere yol açabileceğini düşünür. Habermas geç kapitalist toplumda ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem çıkışlı olarak birbirini tetikleyebilen dört olası kriz eğilimi belirler: **ekonomik krizler, rasyonelite krizleri, meşruiyet krizleri ve motivasyon krizleri**. Habermas ekonomik sistemdeki krizler ile siyasal sistemdeki rasyonelite krizlerini, bu iki (ekonomik ve siyasal) sistemden oluşan topluma verdiği adla, **sistem krizleri** olarak değerlendirir. Meşruiyet ve motivasyon krizlerini ise toplumsal-kültürel sistemle (yani yaşantı-dünyasıyla) ilişkili **kimlik krizleri** olarak değerlendirir. Örneğin, devlet rasyonel bir planlamadan ziyade arz-talep dengesine göre işleyen piyasa ekonomisinde ortaya çıkan bir kriz esnasında batık sanayi kuruluşlarını borçlanarak kurtarabilir. Ancak bu da Habermas'ın adına rasyonelite dediği krize yol açan ciddi mali ve idari sorunları da beraberinde getirecektir. Öte yandan devlet ekonomik krizde çalışanlar karşısında işverenleri kurtarmayı tercih etmiş görüneceğinden ve icabında mali kriz nedeniyle sosyal güvenlik ve benzeri için ayırdığı harcamaları da kısacağından ayrıca bir meşruiyet krizine yol açabilecektir. Devletin politik açıdan taraf tutmuş görünmesi halkın ona olan güveninin sarsılmasına ve meşruiyetinin sorgulanmasına, bu da akabinde Habermas'ın motivasyon dediği krizin oluşumuna yol açabilir. Adı üzerinde, motivasyon krizi insanların sisteme olan güvenlerinin azalması nedeniyle sistemin gerekliliklerini (yani mesleki çalışma gibi temel rol ve sorumlulukları) yerine getirmek için ihtiyaç duydukları motivasyonu yitirmeleri anlamına

geldiğinden Habermas bu krizleri temel krizler olarak görür. Sonuç olarak Habermas'a göre, "geç kapitalist toplumlarda meşruiyet esas olarak ideolojik kontrole, devletin ve (medya gibi) kültürel aygıtların insan kitlelerini mevcut sistemin adil, dürüst, rasyonel ve dolayısıyla meşru olduğuna ikna yeteneklerine bağlıdır.

İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI: SİSTEM VE YAŞANTI-DÜNYASI

Habermas çalışmalarının ikinci aşamasında daha da geliştirdiği düşüncelerini 1981 tarihli *İletişimsel Eylem Kuramı* adını taşıyan ve Türkçeye de 2001 yılında çevrilen ünlü eserinde yeniden formüle eder. Habermas hem modernite hem sosyal teori hem de önemli, büyük düşünürlerle ilgili revize ettiği düşüncelerini bu iki ciltlik kapsamlı çalışmasında sunar. Bu çalışma aynı zamanda Habermas'ın kariyeri boyunca geliştirdiği tüm düşünceleri yeniden formüle ederek özetlediği bir çalışma olarak da görülür. "Habermas, 21. yüzyılın Kapital'i olarak okunabilecek bu yapıtında, Marksist kuramın üretim araçları/üretim ilişkileri paradigmasının yetersizliğini, bu paradigmaya iletişimsel eylem ve yaşama evreni kavramlarını da ekleyerek oluşturduğu iletişimsel eylem kuramıyla aşmayı öneriyor". Habermas'ın bu çalışmada da **amaçsa-rasyonel eylem ve iletişimsel eylem** şeklinde yeniden formüle ettiği eylem tipolojisini başlama noktası olarak aldığı vurgular. Adı üzerinde amaçsal-rasyonel eylem, başarıya yönelmiş "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği bir eylem tipidir. İletişimsel eylem ise anlaşmaya yönelmiş bir eylem tipidir. Başarıya yönelmiş amaçsal-rasyonel eylemi Habermas;

(a) araçsal eylem ve

(b) **stratejik eylem** olmak üzere her ikisi de katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği iki alt eylem tipi altında inceler. "Başarıya yönelmiş bir eylemi teknik eylem kurallarına uyulması görünümü altında inceliyor ve bir müdahalenin etki derecesini durumlar ve olaylar bağlamı içinde değerlendiriyorsak, bu eylemi araçsal olarak; başarıya yönelmiş bir eylemi rasyonel seçme kurallarına uyma görünümü altında inceliyor ve etkisinin derecesini rasyonel bir rakibin kararları üzerinde değerlendiriyorsak, bu eylemi **stratejik** olarak adlandırıyoruz. Araçsal eylemler toplumsal etkileşimlerle bağlantılı olabilir; stratejik eylemler ise toplumsal eylemlerdir". Araçsal eylem tek aktörlü, stratejik eylem ise en az iki ve daha çok aktör arasında geçen bir eylem tipidir. Tek aktörlü araçsal eylemde kişi kendisini çevreleyen doğal dünyayı manipüle etmekle ilgilidir, yani doğal dünyadaki nesnelere karşı araçsal bir tutuma sahiptir. İki veya daha çok kişiyi kapsayan stratejik eylemde ise kişi veya kişiler başkalarına karşı araçsal bir tutuma sahiptir, yani başkalarına nesnelere gibi davranarak bazı şeyleri kontrol etmeye ve manipüle etmeye çalışır. Habermas, "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda, *iletişimsel* eylemlerden söz" edilebileceğini belirtir. Habermas'ın çalışmalarında merkezi bir öneme sahip olan iletişimsel eylemler ise **yaşanti-dünyası** diye tanımladığı sosyo-kültürel bir toplumsal yaşam alanında gerçekleşir. Araçsal ve stratejik eylemden oluşan amaçsal eylemler ise **sistem** adını verdiği (ekonomik ve siyasal sistemden oluşan) toplumsal alanda gerçekleşir. Bu iki kavram bir bakıma Habermas'ın önceki çalışmalarında toplumun genel yapısını çözümlenmede kullandığı **ekonomi politik ve "kurumsal çerçeve"** kavramlarının ciddi bir değişime uğramış yeni halleri olarak görülebilir. (Habermas'ın çalışmalarında merkezi öneme sahip olan sistem ve yaşanti-dünyası kavramları Türkçeye sırasıyla *dizge* ve *yaşama evreni/yaşam dünyası* olarak da çevrilmektedir. Habermas iletişimsel eylem kuramında bu iki eylem tipolojisini temellendiren yaşanti-dünyası ve sistem kavramlarıyla toplum kuramında var olan iki farklı bakış açısını, kendi deyimiyile **sosyal bilimsel çözümlenmeye içten ve dıştan bakan iki kavram stratejisini** birleştirmeye çalışır. **Ritzer** Habermas'ın yaşanti-dünyası kavramı altında kısmen eylemle, sistem kavramı altında da kısmen yapı ile ilgilendiğini ve bu açıdan aslında kendi "eylem-yapı" yaklaşımını geliştirmeye çalıştığını savunur. Bununla birlikte Habermas, yaşanti-dünyasını fenomenolojik yaklaşımdan daha kapsamlı olarak ele alır. Nitekim Habermas'a göre yaşanti-dünyasını daha kapsamlı kılan farklı ontolojik alanlar (dışsal-nesnel, normatif-toplumsal ve deneyimsel- öznel dünya gibi farklı gerçeklik düzeyleri veya tezahürleri) söz konusudur. Habermas'ın çalışmalarında *yaşanti-dünyası* iletişimsel eylemin gerçekleştiği alandır. **Yaşanti-dünyası, toplumun sıradan üyelerinin gündelik yaşamda etkileşime girmek ve nihayetinde ortak bir anlayışa ulaşmak amacıyla kullandıkları bilgi, beceri ve yetenekler stoku olarak tanımlanabilir. Kavramın ilk olarak Edmund Husserl tarafından, daha sonra ise Alfred Schutz tarafından kullanıldığı, son olarak Habermas'ın kavramı önemli ölçüde değiştirerek kullandığı bilinmektedir. Habermas'ın yaşanti dünyası kavramı evrensel/biçimsel pragmatik kuram çerçevesinde toplumun sıradan insanların iletişim kurabilme ve toplumsal etkileşimi sürdürmede dil kullanabilme yeterliliklerinin önemini vurgular. Habermas, biçimsel pragmatik kuramında iletişimsel eylemi, insanların iletişim esnasında birbirlerini etkilemek için, nesnel, sosyal ve öznel üç biçimsel dünya tasarımı altında geliştirdikleri "geçerlilik iddiaları" çerçevesinde analiz etmeye çalışır. Scott, Habermas'ın yaşanti-dünyasının Parsons'un yaklaşımında toplumların "içsel" örgütlenmelerine katkıda bulunan "bütünleşme" ve "gizil kalıp koruma" işlevleriyle ilgili olan (Habermas'ın anladığı şekliyle gündelik hayattaki etkileşim düzeninin sürdürülmesini sağlayan, yapılaşmış norm ve kurumlardan oluşan) bir "sosyal topluluk" olarak anlaşıldığını vurgular. **Layder** de Habermas'ın yaşanti-dünyasını "toplumsal hayatın farklı yanlarını iletişimsel eylem aracılığı ile bir araya getirmeyi gerektiren bir parçaları birleştirme" çalışması olarak görür. Sosyal bilimsel çözümlenmeye dıştan bakan kavram stratejisi ise toplumları kendi kendini düzenleyen "sistemler" olarak görür ve sosyal teorinin temel görevini sistemin elementleri arasında bulunan sistematik bağlantıların araştırılması olarak kavrar. Bu bağlamda yapısal işlevselci teoriler ve sistem teorileri de topluma bir gözlemcinin dış perspektifinden bakan yaklaşımlar olarak kabul edilirler. **Scott** Habermas'ın sistem kavramını da **Parsons'**un yaklaşımında yer alan ve sistemin çevresiyle ilişkili "dışsal" örgütlenmesine katkıda bulunan "adaptasyon" ve "amaca ulaşma" işlevlerinden faydalanarak geliştirdiğini ve yine Parsons gibi bu süreçlerin sırasıyla ekonomik ve siyasal eylem sistemlerini tanımladığını savunur. **Swingewood** da Habermas'ın modelinin Parsons'un modeline çarpıcı derecede benzediğini vurgular. Sonuç olarak, Scott'a göre Habermas'ın toplum modelinde sistem **siyasal ve ekonomik** olmak üzere iki ayrı yapıdan oluşurken, yaşanti-dünyası **özel alan** (aile ve ev içi ilişkiler alanı) ile **kamusal alanın** merkezinde yer alan **sosyal topluluk** dediği alanlardan oluşur. Bu eylem alanlarının her biri de diğer alanlarla ilişkilerini düzenleyen belirli bir değişim aracı (sırasıyla ekonomi-para, siyasal sistem-güç, kamusal alan-etki, özel alan-sorumluluk) üretir.(.Not:sayfa 39 daki tablo önemli!!!!!!!)**

Sistem İle Yaşantı-Dünyasının Ayrılması ve Yaşantı-Dünyasının Kolonileşmesi

Habermas'a göre toplumu oluşturan sistem ile yaşantı-dünyası geçmiş dönemlerde iç-içe geçmişken toplumsal evrim sürecinde giderek birbirlerinden farklılaşmış ve nihayetinde günümüzde birbirlerinden ayrılmıştır. Habermas sistem ile yaşantı dünyasının birbirinden nasıl ayrıldığını ikinci dereceden bir farklılaşma olarak ele alır. Bu süreçte Habermas, sosyolojide üzerinde uzlaşmış üç temel toplumsal evrim aşamasına, "**kabile toplumları, geleneksel ya da devletçi örgütlenmiş toplumlar** ve de (farklılaşmış bir iktisat dizgesine sahip) modern toplumlar" a işaret eder. Bu süreçte sistemin yaşantı-dünyasından koparılması, önceleri az farklılaşmış bir sistemle var olan yaşantı-dünyasının giderek sistemin yanında bir alt sisteme indirgenmesi şeklinde oluşur. Kabile toplumlarında yaşantı-dünyası ile sistem arasında yok denecek kadar az bir farklılaşma varken (yani sistem mekanizmaları toplumsal bütünleşme mekanizmaları ile iç içe iken) geleneksel toplumlardan modern toplumlara doğru bu farklılaşma gitgide artar. Habermas arkaik toplumlardan modern toplumlara geçişi Weber gibi rasyonelleşme süreciyle ilişkilendirir. Habermas'a göre bu süreç sistem ve yaşantı-dünyasını karakterize eden hem araçsal hem de **iletimsel rasyonalitede** bir artışa işaret eder. (iletimsel rasyonalite veya iletimsel akıl Habermas'ın hakikat ve ahlaki iyilik (moral goodness) ile ilgili problemlerin bireyler arasında özgür, açık ve zorlamaya dayalı olmayan bir iletişim sürecinde akıl) bir şekilde çözümlenmesini ifade etmek için kullandığı bir kavramdır. Yaşantı-dünyasının kolonileşmesi, çok karmaşık toplumlarda, büyük ölçekli toplumsal süreçlerin giderek daha özerk hale gelmesi ve bireylerin eylemlerini sürdürmelerine sonucunda ortaya çıkan ve ferdi özgürlük yitimine yol açan bir süreçtir)

Ünite 3

Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı YAŞAMI VE SOSYOLOJİYE BAKIŞI

Giddens, Toplumsal kuramını epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlardan yola çıkarak değerlendirmiş ve toplumsal ilişkilerin analizini anlamak için ontolojik yaklaşımın önemli olduğunu belirtmiştir. Onun üç temel kuramını modernlik/geç modernlik, küreselleşme ve yapılaşma meseleleri olarak sıralamak mümkündür. Giddens makro ve mikro kuramcılarını yöntemlerinden farklılaşmış, geleneksel ve dualist yaklaşımlardan uzaklaşmaya çalışmıştır. Sosyolojide kökleşmiş karşıtlıkları reddeden bir çaba içinde olmuştur. Böylece yorumsamacı sosyolojinin bazı yönlerini daha geleneksel yapısalcı sosyolojinin unsurları ile uzlaştırma denemesinde bulunmuştur. O, toplumsal yaşamın evrensel yasalarının bulunmadığını, yapının dışsal olarak ve tek faktörlü olarak davranışlarımızı belirlemediğini kabul etmekte ve aynı zamanda Parsonscu bakışın işlevselliğini de reddetmektedir. Giddens, birey-toplum düalizmine karşı çıkan ve yeniden üretilen pratikler üzerine yoğunlaşan bir sosyolog olmuştur. (Düalizmlerin hiçbir teorik dönüşümü sağlamaya uygun olmadığını belirten Giddens, birey-toplum (yapı/fail) karşıtlığından söz etmek yerine, bu ikili yapıların karşıtlıktan oluşan dönüşümselliklerini hesaba katmak gerektiğini savunmuştur. *Giddens aynı zamanda eski Başbakanı Tony Blair'in danışmanlığını yürüttü. "Üçüncü Yol" olarak bilinen politik yaklaşımı Tony Blair'in olduğu gibi Bill Clinton'ın da politikalarında önemli bir rehber görevi görmüştür.*) **Giddens Sosyoloji'de kuramını oluştururken, bir yandan işlevselcilik ve yapısalcılık, diğer yandan yorumsamacı yaklaşımları birbirleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinden giderek oluşturmaya çalışmıştır. Böylece toplumların, hem kurumsal işlevler düzeyini hem de tarihsel ve anlamsal değişimler alanını bir araya getirerek kapsayıcı bir metodik deneme yaparak kuramını oluşturmuştur. Sosyolojinin metodik olarak yeniden üretilen pratikler üzerine odaklanması gerektiğinden söz eder. Özellikle *Sosyolojik Metodun Yeni Kuralları* kitabında Durkheim'in pozitivist açıklamalarını önemsemekle birlikte, onun metodunu eleştiriye tabi tutmuştur. Ancak kendisinin Durkheimci gelenekten beslendiğini, bunun yanı sıra Marx ve Weber'in düşünce ve metodlarından etkilendiğini fakat kendisinin bu geleneksel anlayışın üzerine yeni dediği işlevselci, yapısalcı, anlamacı ve tarihselci perspektifleri harmanlayarak bir kuram inşa ettiğini belirtmektedir. Bu inşacı kuramını reflektivist ya da düşünümsel/ dönüşümsel olarak adlandırdığı görülmektedir. **Refleksivite (reflexivity) kavramı birçok anlama gelmekle birlikte "...dilini, düşüncenin, zihnin veya bir disiplinin kendi üzerine dönme gücü veya yeteneği, düşünümsellik anlamında zihnin kendi üzerine dönmesi, kendisinin hem öznesi hem de nesnesi olma kapasitesi, bilincin kendi özbilincine sahip olması durumu, bir bilgi dalı ya da disiplinin bir teori veya ideolojinin araştırma konusu ya da düşünce-nesnesi bağlamında benimsediği bakış açısı, yöntem veya stratejileri söz konusu yöntem veya stratejilerle bunları kullanarak ulaştığı düşünce ya da teorilere de uygulaması durumu...."**v.b. anlamlara gelmektedir. Sosyolojinin kendine özgü entelektüel bir disiplin olduğunu ileri süren Giddens, klasik sosyologların kuramlarını indirgemeci olarak niteler. Tarihin doğrusal bir çizgide gelişmediğinden, birçok kırılma ve çatışma noktalarını içinde barındıran bir süreç olduğundan söz eder. Sosyoloji ne doğa bilimi, ne de bilim olmayan bir alandır. Ona göre sosyoloji, kendi sorunsalını yansıtan özelliğe sahip bir bilimdir. Giddens'a göre, yorumsamacı/hermeneutik sosyolojilerin eksiği güç, organizasyon gibi kavramlarla topluma vurgu yaparlar. Eksiklikleri ise aktörleri büyük güçlerin oyuncağı olarak ele almaları, insan failliğini değerlerin içselleştirilmesine indirgemeleri, onların toplumsal hayattaki aktifliğini ihmal etmeleri ve normların müzakereye açık olduğunu görememeleridir. Aslında Giddens birbirine zıt olan işlevselci-holistik ve sembolik etkileşimci-aksiyonel ontolojik yaklaşımlardaki benzerliğin farkındadır. (Öncelikle toplumların günümüzde post-modern döneme geçtiği iddiasını reddeden Giddens, aksine günümüzde modernliğin sonuçlarının giderek radikalleştiğini ve evrensel bir boyut olarak toplumları sarıp-sarmaladığını belirtir.) Bu konuda söz edilmesi gereken bir başka kavram da çifte yorumlama veya hermeneutiktir. Bütün sosyal bilimlerde hermeneutik özellik gösterirler. Betimlenecek bir olayın içinde yer almak demek, karşılıklı olarak bilginin sıradan aktörler ve sosyal bilimciler tarafından paylaşılması anlamına gelmektedir. Sosyolojik kavramlar gündelik eylemin içinden çekilip çıkartılamaz. Sosyolojik bilgi, toplumsal yaşam alanına sarmal bir şekilde girip çıkan bir süreçtir. Bu sürecin tamamlayıcı bir parçası olarak sosyoloji hem kendini hem de toplumsal alanı yeniden yapılandırır. Sıradan aktörlerin gündelik yaşama dair atfettikleri anlamlar ile o kültürün içinden gelen sosyoloğun teorik açıklamaları örtüşünce çifte hermeneutik dediğimiz durum oluşur. Buna Türkiye'den bir örnek olarak "hortumculuk" kavramını verebiliriz. Bu kavram, tüm nesnelere içine alan korkunç bir doğa olayı olan hortum ile devletin maddi olanaklarını kendi çıkarları için sahiplenenlerin ve bunu alışkanlık haline getirenlerin içinde buldukları**

durumu tanımlamayı ifade eder. Bu bölümde Giddens'in görüşleri modern öncesi ve modern dönem ile geç kapitalist dönem bağlamında ele alınmakta, geç kapitalist dönemde küreselleşme sürecinin oluşumu ve gelişimi ile yapılaşma kuramı çerçevesinde yapılaşma usulleri, sosyal ilişki ve rutinlikler ile bölgeselleşme ve düşünümsel aktör kavramları üzerinde durulmaktadır.

MODERN ÖNCESİ VE MODERNLİK

Giddens, her iki döneme ilişkin süreksizliklerin varlığını açıkça ortaya koymanın mümkün olduğundan söz etmektedir. Bu nedenle Giddens söz konusu iki dönemin karşılaştırmasını güven ve risk değişkenleri üzerinden yapmaktadır. Modernliği, 17. Yüzyılda Avrupa'da başlayan ve daha sonra tüm dünyayı etkisi altına alan bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olarak tanımlar. Günümüzde modernliğin yeteri kadar anlaşılmadığını vurgulayan Giddens, modernliğin doğasına bakılmasının sosyolojik analizler için kaçınılmaz olduğunu öne sürer. Modern öncesi ve modern kültürleri karşılaştırmada "güven" önemli midir, sorusuna Giddens'in verdiği yanıt şöyledir: Kişinin kendini dünyada güvende hissetmesini anlatan ve diğer insanlarla bir arada yaşamasını olanaklı kılan güven odaklı "ontolojik/varlıksal güvenlik" olgusu, insani varoluşun temel bir özelliğidir. Bu nedenle ontolojik güvenliğin temelini genellikle ilk çocukluk döneminde oluşturulduğunu belirten Giddens, yetişkinlik dönemi rutinleriyle devam ettirildiğini öne sürer. Akralalık ve cemaat, zaman ve uzam boyunca güvenilir bir biçimde eylemleri yapılandıran bağlar yaratırdı. Din, deneyimi güvenilir şekilde düzenleyen bir kozmoloji oluştururdu. Geleneğin kendisi tanımı gereği bir rutin olduğu için toplumsal ve doğa olaylarını yapılandırır fakat modern toplumlarda bu kurumsal ortamların hiçbiri güçlü bir güvenilirlik ve ontolojik güvenlik hissi yaratmamaktadır. Giddens'a göre bu ihtiyaçlar farklı şekillerde karşılanır: Rutin, soyut sistemlerle bütünleşmiştir, saf/arı ilişkiler cemaat ve akralalığın yerine geçmiştir. ve düşünümsel olarak inşa edilmiş bilgi sistemleri dini kozmolojilerin yerini almıştır. Sonuç, ontolojik güvensizliğin, "gerçekliğin varoluşsal demir atması" ile bağlantılı olarak endişenin geleneksel toplumlardan ziyade modern toplumlarda çok daha fazla görülüyor olmasıdır. **McLuhan'ın** ifadesi ile söylersek, geleneksel dönemde bedenimizin uzandığı yere kadar ulaşma olanağımız bulunurken, elektronik çağda sinir sistemimiz dünyayı bir ağ gibi sarmaktadır. McLuhan'ın bu ifadesi, zaman ve mekânın yakınlaşmasını getirmiştir. Giddens'in görüşünde ise daha sonra değineceğimiz üzere "zaman ve uzamın" yerden/mekândan uzaklaşmasına neden olmuştur. Giddens'da modern öncesi ve modern toplum karşılaştırmasının da özünü oluşturur. Çünkü modern dönemde "zamanın uzamla uzaklaşması" (bu kavramdan anlaşılması gereken, varlık ve yokluk olgularını birleştirecek biçimde düzenleme ve yeniden düzenleme özelliğine vurgu yapılmasıdır) durumu giderek artmıştır.

Modern Öncesi Dönemin Güven Ortamının Belirleyicileri

Giddens , modern öncesi dönemin genel özelliklerini güven ortamı ve risk ortamı bakımından analiz eder. Güven ortamının belirleyicilerini 4 faktörle açıklar. Bunlar;

1. Zaman-uzam içindeki toplumsal bağları istikrarlı kılmada akralalık ilişkileri düzenleyici bir rol üstlenir.
2. Tanıdık bir çevre sağlayan bir yer olarak yerel toplulukların varlığına/ağırlığına dikkat çeker.
3. İnsan yaşamının ve doğanın tanrısal bir yorumunu sağlayan inanç ve ritüel uygulama tarzları olarak dinsel kozmolojiler önemli bir yer tutar.
4. Bugün ile geleceği birbirine bağlayan geleneğin çevrilebilir bir özelliğe sahip olmasından dolayı geçmişe yönelik bir bağlantının söz konusu olduğunu vurgular. Bu dört faktör modern öncesi dönemin temel güvenlik durumunu sağlayan toplumsal ilişki biçimleridir.

Modern Öncesi Dönemin Risk Ortamı

Giddens, modern öncesi dönemin risk ortamını ise şöyle değerlendirir;

1. Bulaşıcı hastalığın yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği ve sel baskınları gibi doğal felaketler başta olmak üzere doğadan kaynaklanan tehdit ve tehlikeler mevcuttur.
2. Yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan insan şiddeti tehdidinin bulunmasıdır.
3. Dinsel kayradan yoksun kalma ya da kötü bir büyüün etkisine girme riskinin varlığıdır. Bu riskleri azaltmanın yollarının başında akralalık ilişkileri, yerelleşmiş ilişkilerin önemi, dini inançlar ve bir rutin olan gelenekler gelmektedir.

Modern Dönemde Güven ve Risk

Giddens , modernite ya da gelenek-ötesi (**post-traditional**) toplumu, gelenek ve alışkanlığa ait kesinliklere ilişkin rasyonel bilginin yer aldığı bir düzen olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda modern dönemde yerinden çıkarma/yerinden edilme kavramı ile ifade ettiği soyut sistemlere yönelik güven ilişkilerinin nasıl olduğunu üç kategoride değerlendirir: **1.** Toplumsal bağları istikrarlı kılma aracı olarak dostluk ya da cinsel (akralalık) yakınlıkla ilgili kişisel ilişkiler, **2.** Belirsiz zaman aralıklarındaki ilişkileri istikrarlı kılma yolu olarak soyut sistemler (açılımlı mekanizmalar), **3.** Geçmiş ile geleceği bağlantılandırma tarzı olarak karşı-olgusal, geleceğe yönelik düşünce. Bu durumu post-geleneksel dönem olarak değerlendiren Giddens, post-geleneksel dönemi modernliğin bir parçası olarak nitelendirmektedir. Modern dünya daha önce yaşanan dönemlerden farklı değildir, aksine modernitenin ileri bir aşamasıdır ki, geçmişin eğilimlerini ve güçlerini yansıtır. Bu özelliklerinden dolayı Giddens bu dönemi **geç modern dönem** olarak isimlendirir. Modern toplumsal kurumların gelişimi ile güven ve risk, güven ve tehlike ilişkilerinin bir şekilde dengelenmesi durumunun ortaya çıktığını belirten Giddens, modernliğin risk ortamını; modernliğin düşünümselliğinden kaynaklanan tehdit ve tehlikeler, savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehdidi ve modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan kişisel anlamlılık tehdidi olarak sıralar.

MODERNLİĞİN SÜREKSİZLİKLERİ

Giddens'in modernliğin süreksizlikleri konusunda söylemek istediği, modern toplumsal kurumların birçok bakımdan benzersiz oldukları, diğer bir ifade ile geleneksel toplum düzeni anlayışını yansıtmadığıdır. Giddens burada insanlık tarihini süreksizlik bağlamında bir bütün olarak açıklamaya ve analize girişmez, onu ilgilendiren daha çok modern dönemle ilişkili olan süreksizlik ya da süreksizlikler toplamıdır. Toplumlardaki gelişmelerinin kesintiye uğramışlık ile varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Modern yaşam tarzları, geleneksel toplumsal düzen çeşitlerinden yaygınlık gerekse yoğunluk bakımından farklılık göstermektedir. Bu farklılık yaygınlık açısından bakıldığında, küresel düzeyde bir toplumsal

ilişki ve etkileşim biçimlerinin kurulmasına, yoğunluk bakımından ise gündelik yaşamımızın en mahrem ve kişisel özelliklerini değiştirme biçiminde etkili olmuştur. Oysa klasik sosyologların toplumsal evrimcilik anlayışı (ister işlevselcilik isterse çatışmacı kuramcılar olsun) modernliğin süreksizlikçi karakterinin fark edilmesini, yerindeyse, engelleyen bir faktör olmuştur. Evrimci açıklamaların genel anlamda "büyük anlatıları" temsil ettiğine değinen Giddens, evrimcilerin tarihi, insanlıkla ilgili olaylar karmaşasını sistematik bir tablo düzeni içerisine sokarak yine olaylar dizisinin yardımı ile anlatmaya çalıştıklarından söz eder. Giddens'a göre toplumsal evrimciliğin yapısını bozmak demek, tarihin bir bütünlüğe ya da belirli bazı birleştirici örgütlenme ve dönüşüm ilkelerini yansıtmış gibi görülemeyeceğini kabul etmek anlamına gelir.

Modern Öncesi ve Modern Dönemin Süreksizliklerinin Karşılaştırılması

Giddens & Pierson , modern toplumu endüstriyel uygarlıkla ilişkili olarak üç kategoride değerlendirmektedirler: **i.** İnsan ilişkileri tarafından dünya düşüncesinin dönüşümüne açık davranışlar seti, **ii.** Ekonomik kurumların karmaşıklığı, endüstri üretimi ve pazar ekonomisi ve **iii.** Kitle demokrasisi ve ulus-devleti de içine alan politik kurumlar. Bu çerçeveden yaklaşıldığında, Giddens modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizlikleri ise üç kategoride değerlendirerek açıklamaktadır :

1. **Değişim hızı:** Geleneksel düzenlerin (toplumlar) kendi içlerinde devingen oldukları söylenebilir. Fakat modernliğin koşulları içinde değişimin hızı had safhadadır. Bunun önemli bir yönünü teknoloji oluştursa bile, bu hız diğer toplumsal ilişkilerde de kendini gösterir.

2. **Değişim alanı:** Dünyanın farklı bölgeleri birbiri ile bağlantılı hale geldikçe toplumsal dönüşümün dalgaları yer kürenin tüm yüzeyini kapsamaktadır.

3. **Modern kurumların doğası:** Ekonomik üretim sisteminin piyasa koşulları ve metalaşması, ulus-devletlerin siyasal sistemi gibi ekonomi-politik güç ilişkilerinin birlikteliği, daha önceki dönemlerde hiç görülmediği kadar iç içe geçmiştir. Dolayısıyla modern kurumlar doğaları gereği yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayan bir özellik göstermektedirler. Giddens'a göre aslında klasik sosyologlar modern çağı sorunlu olarak tahlil etmişlerdir. *Capitalism and Modern Social Theory* adlı kitabında, klasik sosyologların her birinin metodolojik farklılığının bulunduğunu, tam kapsamlı bir "genel teori" yarattıkları iddiasında bulunmadıklarını ifade etmektedir. Ancak **Giddens, Marx ve Durkheim'in**, modern çağın olumlu yönlerinin olumsuzluklarından daha çok ağır bastığına inandıklarını, Weber'in ise daha kötümser bir tarzda modern çağın maddi ilerlemenin bireysel yaratıcılığı ve özerkliği yok eden bir bürokrasinin genişlemesine öncülük ettiğine inandığını savunur. Bu üç sosyolog, modern endüstriyel yaşamın bireyi sıkıcı ve tek düze bir çalışma disiplini altına sokan küçültücü sonuçlarını görmüşler, fakat üretim güçlerinin bu denli gelişmesinin eko-sisteme yönelik yıkıcı ölçekte bir tehdit oluşturabileceğini ve savaşın endüstrileşebileceğini kestirememişlerdir.

MODERNLİĞİN DİNAMİKLERİ

Modernlik, özünde gelenek ile bir karşıtlık içindedir. Bu karşıtlık modernliğin dinamiğini oluşturur. Modernliğin baskın özelliği, yeni olana karşı açık durmak ve bir düşünümSELLİK beklentisi içinde olmaktır. Böylece modernlik düşünümSELLİK olarak uygulanmış bilgiden oluşur. Modernliğin dinamizmi, zaman ve uzamın ayrılmasından ve aynı zamanda toplumsal yaşamı organize eden zaman ve uzamın dilimlenmesini sağlayacak şekilde yeniden birleştirilmesinden, toplumsal sistemlerin yerinden edilmesinden, birey ve grupların eylemlerinden oluşan toplumsal ilişkilerin sürekli bilgi girdileri yolu ile düşünümSELLİK olarak düzenlenmesinden ve yeniden düzenlenmesinden gücünü almaktadır. Bozulma ve yeniden kurulma modernliğe dinamiklik kazandırmaktadır. Bu nedenle Giddens'a göre toplum yapılandırılmamıştır, yani bağımsız bir varlığa sahip sert/katı ve değişmez bir nesne olarak var olmaz. Burada önemli olan husus, toplumun doğası gereği sürekli olarak bozulmaya ya da değişime açık olduğudur. Bu bağlamda modernliğin dinamizmini yaratan dört farklı unsur vardır. **Bunlar: zaman ve uzamın birbirinden ayrılması, yerinden çıkarma/edilme ve açılımlı mekanizmalar, radikal düşünümSELLİK ve küreselleşmedir.**

Modernlik, Zaman ve Uzam

Modernlik öncesi kültürlerin zamanı hesaplama biçimleri vardır. Bu hesaplama takvim, yazının bulunuşu gibi toprağa yerleşik devletleri birbirinden farklılaştıran özellikler olarak değerlendirilmektedir. Mekanik saatin icadı ve nüfusun giderek yayılması (başlangıcı 18. yüzyılın sonuna kadar uzanır) zamanın uzamdan ayrılmasına yol açmış ve zaman, günün dilimlenmesine örneğin, çalışma saatinin düzenlenmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişmelere bakıldığında zamanın boşaltılması, uzamın boşaltılması bakımından bir ön koşul olmuştur. Boş uzamın gelişimi, uzamın yöre'den ayrılması ile anlamlılık kazanmıştır. Bu konuda Giddens tren çizelgesi örneğini verir; trenlerin hareket saatlerini gösteren tarife benzeri bir zaman çizelgesi ilk bakışta insanlara yalnızca sıradan bir şema gibi görünebilir. Ama bu tarife gerçekte trenlerin ne zaman, nereye varacağını gösteren bir zaman-uzam düzenleyiciliğini sağlayan bir araç işlevi görür. Bu niteliğiyle tren, yolcu

ve yükün zaman ve uzamın geniş bir alana yayılmasına yol açarak karmaşık bir eşgüdümüne olanak sağlar. Modernliğin başlangıcına kadarki dönemde zaman ve uzam doğal ortamlarla ve çevrelerle çok yakından ilişkiliydi. Fakat modern toplumlarda zaman ve uzam, daha önceden sahip oldukları doğa ile ilgili bağlarından koparılıp soyut varlıklara dönüşmüşlerdir. Dahası uzam kavramının kendisi fiziksel olmaktan çok sembolik hale gelmiştir. Bilindiği gibi modernlik, ilerlemeye duyulan inanç ile ifade edilir. İlerleme, değişim anlamına gelir ve zaman ve uzamın boşaltılması "değişimi yerel alışkanlık ve pratiklerin sınırlamalarından serbest kılarak çeşitli değişim olasılıklarını başlatmaya hizmet eder". Zaman ve uzamın boşaltılması, zaman-uzam uzaklaşmasının sınırsız biçimde arttırılabileceği anlamını taşır ve artan zaman-uzam uzaklaşması, artan düşünümSELLİK karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirirler ve birlikte modernliğin dinamizmini- sürekli değişim yönelimini- yaratırlar.

Yerinden Çıkarma/Edilme ve Açılımlı Mekanizmalar

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişi tartışırken özellikle işlevselciler başta olmak üzere birçok sosyolog, yapısal farklılaşmadan bahseder. Giddens'in yapısal farklılaşmada sorunlu olarak gördüğü şey, yapısalcılarının, modernliğin merkezi bir özelliği olan radikal zaman-uzam uzaklaşmasına mantıklı bir açıklama getirilmemesidir. (**Açılımlı**

mekanizmalar, toplumsal ilişki ve etkileşimleri yerel bağlamlarından çekip çıkararak pratiklerdir.) Bu bağlamda yaşamı yerel bağlamından çekip çıkararak iki temel mekanizma vardır: **I. sembolik göstergeler ve II. uzmanlık sistemleri.**

Sembolik Göstergeler

Sembolik göstergeler herhangi bir kişi ya da kurumla ilişkili olmaksızın dağıtılan/devreden değişim araçları açısından düşünülebilir. Birçok gösterge türü olmakla birlikte para bu türler arasında mükemmel bir örnektir. Paranın evrensel ve soyut doğası onu sınırlamadan özgür kılar ve uzun mesafeler ve zaman periyotları karşısında değiş tokuşu kolaylaştırır. Bu nedenle doğası gereği para, zaman-uzam uzaklaşmasını artırır ve paranın soyutlama seviyesi oldukça yüksek, yarattığı bu etki de büyük olur.

Uzmanlık Sistemleri

Günümüzde bu tür sorun ve ihtiyaçlar için başvurduğumuz adres, kişisel olarak hiçbir şekilde tanımadığımız, soyut bilginin hâkim olduğu akademik bir eğitimden geçen uzmanlardır. Uzmanlık bilgi sistemleri, yaşamlarımızın merkezini yerel bağamlardan soyut bilgi ve uzak ötekilere geliştirilen bağımlılığa taşıdıkları için açılımlıdır. soyut uzmanlık bilgi sistemlerine bağımlıdır.

Modernliğin Düşünümselliği

Giddens düşünümselliği statik bir durum olarak değil, değişken bir durum olarak görür. Modernliğin, düşünümselliğin seviyesini dramatik bir biçimde yükselttiğini öne sürer. Aslında kendine yönelik bir varlık olarak toplum düşüncesi **Montesquieu** ve **Durkheim** gibi düşünürlerin eserlerinden önce pek bilinir değildi. İlerleme umudu hiçbir zaman cisimleşmez- ilerleme ideali- ona hiçbir zaman ulaşamayacağımız anlamını taşır. İlerlemeye yönelik attığımız her adım, elde ettiklerimizi geliştirme umutlarıyla sınırlanır. İlerleme, ulaşılmış bir amaç olmaktan ziyade motive edici bir değer, modernliğin söylemsel bir özelliği haline gelir. "Modernliğin kendisinin derinden ve aslen toplumbilimsel olduğuna" değinen Giddens, aktörün toplumsal yaşam hakkında daha fazla bilgiye sahip olması onun kendi geleceğini şekillendirmesi ve tehlikelere zımnî olarak karşı koymasını olanaklı kılacağını söyler. Bu bağlamda modernliğin düşünümselliği, düşünce ve eylemin sürekli olarak birbirine yansıtılarak sistemin yeniden üretilmişliği üzerine kuruludur. Yani geleceğe yönelik olarak, önceden yapılmış olanla yeni bilgilerin harmanlanması ilkeli bir biçimde savunulacak konuları örtüstürür. Böylece düşünümsellik, bilgi ve yaşam hakkındaki temel anlayışımızın kısmen şekillendirilmesi anlamına gelir. Modern bilgi, bilimsel bilgiye eşdeğerdir ve bilgiyi bilimsel yapan ise daimi bir irdeleme ve sistematik şüphedir. modernliğin düşünümselliğini artıran bir başka faktör de özellikle kitle iletişim araçlarıdır. Bireyin kendisi dönüşümsel bir kapasiteye sahip olduğu için bu araçlardan öğrendiklerini kendi yaşantısına ussal olarak uyarlamaya çalışır. Radikal modernliğin bir sonucu olarak birey, belirli kimliklerin, yaşam süresi göstergelerinin ve bilginin elde edilmesiyle benliği toplumsal olarak belirleyen toplumsal ağlar ve kurumlardan çekip çıkarılmıştır.

Küreselleşme

Giddens düşünce ve eylemlerinde ne küreselleşme taraftarı ne de küreselleşme karşıtı olmuştur. Daha çok küreselleşmenin günümüz gerçekliği içinde bir süreç olduğunu ancak yarattığı tehlike ve risklere müdahale edilmediği takdirde eko-yaşam adına olumsuzluklar yaratacağını kabul etmiş ve bu sürecin toplumların çıkarlarına uygun hale getirilmesi için nasıl dönüştürülebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Kaleme aldığı, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya** başlıklı eserinde Giddens neo-liberal söylemle refah hakları düşüncesinden yola çıkarak demokratikleşme ile minimal devleti özdeşleştiren bir yol sunar. Modernliğin yapısal olarak küreselleştirici özelliği bulunduğu değinen Giddens bu süreçte bilhassa dört kurumun modernliğin dinamizmini ve zaman periyodunu biçimlendirdiğini öne sürer. **Bunlar: kapitalizm, endüstrileşme, şiddet tekeli/zorlayıcı güç ve gözetimdir.** Modernliğin dinamiği açısından kapitalizme dikkat çeker. Endüstrileşme, şiddet tekeli/ zorlayıcı güç ve gözetim birbirlerini besler ve genel anlamda endüstriyel-askeri kompleks olarak tanımlanan şeyi yaratırlar. Askeri bir kompleks, güçlü bir ordu ve askeri üretime odaklanmış bir ekonomi aracılığıyla yaratılır. **Zorlayıcı güç**, teknolojiyi kullanmaya başladığında endüstrileşmeye bağımlı olmakla kalmayıp daha fazla ve daha gelişkin **güç ve gözetim** teknolojilerinin üretimi için daimi bir itici güç oluşturur. Tüm bu unsurlar birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirir ve modernliğin dinamizmini inşa ederler. **Giddens, küreselleşmenin boyutlarını da, kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, uluslar arası işbölümü ve askeri dünya düzeni olarak dört kategoride değerlendirir.** Bugün dünyanın ekonomik örgütlenişini ana güç merkezleri olan **kapitalist devletler aracılığı** ile gerçekleştirilmektedir. Bilindiği üzere **ulus-devlet** modernliğin dönüşümsel karakterine uzun süre katkıda bulunmuş ve ulus-devlet sahip olduğu sınırlar yolu ile egemenliğini sağlamıştır. Küreselleşmenin üçüncü boyutu askeri dünya düzenidir. Özellikle savaşın endüstrileşmesi, silah ve askeri örgütlenme teknik ve araçlarının bir ülkeden diğerine akışı ve devletlerin birbirleri ile kurdukları ittifakları kapsayan gücün küreselleşmesi bağlamında değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin dördüncü boyutu olan **uluslararası işbölümü** endüstriyel gelişme ile ilgilidir. Modern endüstri yalnızca yapılan işi değil, aynı zamanda endüstri türü, gerekli beceriler ve hammadde üretimi bakımından bölgesel uzmanlaşmaya dayalı bir iş bölümünü de gerekli kılmıştır. Giddens'a göre küreselleşmenin dört boyutu olan "kapitalist dünya ekonomisi", "ulus-devlet sistemi", "uluslar arası işbölümü" ve "askeri dünya düzeni", modernliğin dört ana parametresi olan "kapitalizm", "endüstriyalizm", "gözetleme" ve "askeri güç"ün etkileşim genişleyerek dünya ölçeğine yayılmış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.(Giddens küreselleşmeyi modern dönemde gerçekleşenlerin sonucu olarak değil, bizzat modernitenin kendisini tüm dünyaya yaymasıyla oluşmuş bir olgu olarak tanımlar.) **Zamanın mekândan bağımsız kalışı modernleştirici bir süreçtir. Giddens'a göre, küreselleşmenin ön koşulu zamanın mekândan bağımsız kılınmasıdır. Bu sayede toplumsal ilişkiler mekâna bağımlı olmaktan kurtulmuş uzaktaki yerlerle etkileşim içine girilmiştir. Ona göre küreselleşme, modernitenin devamıdır. Küreselleşmeye karşı değildir, taraftar da değildir. Ancak dünyanın gidişatının küreselleşmeye doğru olduğu tespitinde bulunmaktadır.**(Küreselleşme, politik ve ekonomik etkilerin biraraya getirilişlerinden doğan bir dizi karmaşık süreçleri içermektedir. Bu durum hem yeni uluslar üstü sistemler ve güçler yaratmakta hem de gelişmekte olan ülkeler giderek daha fazla değişime maruz kalmaktadır.

Küreselleşme Giddens'e göre, yalnızca muazzam bir ekonomik, politik, kültürel sistemler ve iletişim ağlarındaki gelişmeyi değil, aynı zamanda yerel ve kişisel anlamda etkili faaliyetleri ve deneyimleri de içine alır.) Öte yandan küreselleşme "yeni bireyselleşimin" yükselişini de ön plana çıkarmaktadır. Küreselleşme, hem içinde büyük sistemlerin yer aldığı hem de yaşamımızın çoğu mahrem kısmını ve özeline içine alan ilişkileri kapsar. Örneğin Kopenhag'dan satın aldığımız kıyafetler İngiltere'de tasarlanmış, Tayvand ya da Polonya'da üretilmiştir. Bu durum uluslararası işbölümü ve dünyanın eko-sistemi bakımından küreselleşmenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme konusunda önemli olan bir nokta da modern teknolojik araçlar olarak medyanın küreselleştirici etkisini gözden uzak tutmamaktır. Mekanize iletişim teknolojileri küreselleşmenin bütün yönlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

GEÇ MODERNLİK VE POSTMODERNLİK

Giddens, modernliği şu sözleri ile değerlendirmektedir. "Modernlik terimini kullananların çoğu, ben dâhil, onu evrensellik iddiaları sorgulanabilir nitelikte olan, tarihsel olarak özgül bir sosyo-ekonomik ve kültürel oluşum olarak görüyorlar. Benim anlayışıma göre modernlik tarihin sonu değildir; ama modern olan şekilsiz, parçalı, çizgisel olmayan bir post-modernlik halinde çözülmüş de değildir. Dolayısıyla "post-modern" fikri yalnızca "modernliğin aklının başına gelmesini" ya da kendi sınırları ile yüzleşmek zorunda kalmasını değil, aynı zamanda bunu aşmayı da içerir". Bu açıklamada Habermas'ın görüşleri ile Giddens'in görüşlerinin kesiştiği görülür. Çünkü Habermas'a göre modernizm henüz tamamlanmamış bir projedir. Bu nedenle Habermas da Giddens gibi içinde bulunduğumuz dönemi postmodern olarak nitelenebilir. Giddens, çağımızın krizini sistemin tüm rasyonalitesine karşın kapitalizmin krizi olarak görmez. Bugün ve gelecekte olacak gerilimin ekolojik kriz olduğunu iddia eder. Ona göre, "ekolojik kriz "örselenmiş bir modernliğin" krizidir, ama sadece çevrecilikle özdeşleştirilmemelidir". Burada karşı karşıya gelinmesi ve netleşmesi gereken konu, fiziksel ekoloji değil, bir "yaşam ekoloji" meselesinin varlığına dikkat çekmesidir. Giddens'a göre bir anlamda, Postmodernizm mimaride, edebiyatta, sanatta ve şiirdeki son dönem değişimlere göndermede bulunurken, postmodernite son dönemlerdeki sosyal dünyanın kurumsal değişimlerine işaret eder. Postmodernlik, hiçbir şeyin tam bir kesinlikle bilinmeyeceğine, epistemolojinin önceki temellerinin güvenilir olmadığına, tarihte teleolojiye yer olmadığına, dolayısıyla ilerlemenin hiçbir çeşidinin kabul edilemeyeceğine işaret etmektedir. Bu nedenle Giddens, postmodernite yerine "geç modernite" kavramını kullanmayı tercih eder. Giddens'in verdiği örneğe baktığımızda "Hiç hız trenine bindiniz mi" diye sorarak şu açıklamayı yapar. Bir hız trenini eğlenceli kılan şey, tehlikenin ve güvenin bir arada bulunmasıdır. Hız trenini güvenli bulmasak ona binmeyiz, ancak tehlikeye meyilli bir yapımız olmasa hız treni eğlenceli olmaktan çıkar. Yüzlerce metre yükseklikten kavisler çizerek hızlı bir şekilde trenle aşağıya inmek, bize ölüm olasılığını düşündürür ama trene ve onu inşa eden uzmanlara duyduğumuz güven, bu olasılığın yaratacağı gerilimi ortadan kaldırır. Habermas ve Giddens arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Habermas için rasyonel kontrol modernliğin merkezindedir ve gerçekleştirilmesi mümkündür. Fakat Giddens için modernlik tanımı gereği kontrol dışıdır. Modernliğin amacı gelişmedir fakat yarattığı etki, denetimsiz bir değişim makinesine dönüşen mekanizmaların ve süreçlerin ortaya çıkmasıdır. Giddens, post modernistlerin iddia ettiği gibi post modern bir döneme girildiği konusunu tartışmaktan çok, modernliğin sonuçlarının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine bakmak gerektiğinden söz eder. Giddens'in post modern toplum ya da endüstri-sonrası toplumu değil, geç modern toplumu ele almıştır. Bu kavram aracılığıyla Giddens, tarihsel süreklilik ve değişimi birlikte vurgular. Giddens kapitalizm ve endüstrileşme arasında bir ayrım yapar. Kapitalizm, küresel çapta etkinlik gösteren işgücü piyasalarında oldukça yüksek bir rekabete dayalı bir üretimi ifade ederken; endüstrileşme, doğayı kontrol etme ve dönüştürme amacıyla makine teknolojisinin kullanımına atıfta bulunur. Bu geç modern dünyanın endüstri dışında en fark edilir özelliği ulus-devlettir. Buna ek olarak, **Luhmann** ölçüsünde olmasa da modern dünyayı bir araya getirmede iletişimin önemine dikkat çeker. **Sağ ve Solun Ötesi ve Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi** adlı kitaplarında Giddens eski "sol" fikirlerin güncelliğini yitirdiğini "sağcı" fikirlerin ise çelişkili ve hatta tehlikeli olduklarını iddia eder. Giddens'in sosyal demokrat (liberal) "üçüncü yol"u ise sadece bir teori değil, aynı zamanda siyasal aktivizm ve idealizmi alevlendirmeyi amaçlayan bir eylem programıdır. Giddens'in modernlik teorisinin alt bölümleri arasında uzaklaşma/aralama, güç/iktidar, güven ve risk bulunmaktadır. Uzaklaşma, ilişkilerin artık belirli mekânlara bağlı olmadığı gerçeğini ifade eder. **Giddens'in hem yapılaşma hem de modernlik kuramında önemli bir yere sahip olan bir diğer kavramı ise güç/iktidar ya da failliktir. Bu kavramlar bireyin karar verebilme ve eylemde bulunabilme kapasitesine işaret eder. İktidar/Güç bir kaynak değildir; kitle iletişim araçları ve toplumsal bağlantılar birer kaynaktır. İktidar/Güç, hem sınırlar hem de olanaklı kılar. Sınırlama olarak güç/iktidar, bir kuvvet değildir; bir seçim kısıtlamasıdır.** Bir başka deyişle hâkimiyetle uyum içinde olan iktidar olmasa bile bireyler modern dünyada yaptıkları seçimler üzerinde belirli bir güce (ya da kontrole) sahiptirler. İktidar, dolayısıyla sadece tahakküm değildir, aynı zamanda "dönüştürücü bir kapasite"dir ya da şeyleri meydana getirme becerisidir. Böylece Giddens'a göre modern dünya, yetki vericidir, çünkü insanları geleneksel, sanayi öncesi toplumun kısıtlamalarından özgür kılmıştır. Ancak geç modernlik, modernliğin düşünümelliğini gerektirdiğinden güven problemi vardır ve karmaşık riskler ve tehlikelerle doludur.

GEÇ MODERNLİKTE RİSKLER

Giddens'in risk hakkındaki görüşlerinin ikinci kısmı, Luhmann'ın görüşlerinin ötesindedir. İnsanlar sürekli olarak gelecekte doğabilecek riskleri hesaplamaya çalışırlar. Hızla değişen modern toplumda, bireyler plan kurarak riski azaltmaya çabalarlar. Bu duruma güzel bir örnek sağlık ya da yaşam sigortasıdır. Giddens bunu "geleceğin kolonileşmesi" olarak tanımlar. Giddens, geç modern topluma özgü dört tip riskten bahseder: (1) Devlet eliyle ya da başka yollarla yapılan ve hiç kimsenin kaçmasının mümkün olmadığı gözetim, (2) Türlerin yaşamını sürdürmemeye riskiyle birlikte artan askeri güç, (3) Kapitalizmin istikrarsız nitelikleri sebebiyle, ekonomik büyümenin çökme ihtimali ve (4) Kapitalizmi sınırlayan ekolojik ve çevresel kısıtlamalar. Giddens bu bağlamda günümüz modernitesini, geçmişin eğilimlerini ve güçlerini bünyesinde taşıdığı için "post-geleneksel" olarak da adlandırmaktadır.

YAPILAŞMA KURAMI VE YAPININ İKİLİĞİ

En basit haliyle yapılaşma kuramında Giddens, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve dramaturjinin öngörülerıyla klasik sosyolojinin yapı kavramını bir araya getirir. Giddens'a göre özne-nesne ya da fail-yapı ayrımı yanlış bir dikotomidir ve insan eyleminin karmaşıklığına makul bir açıklama getirmek için yaratılmıştır. Giddens'a göre insani toplumsal aktiviteler geri dönüşlüdür ve yaratılan bu dikotomi tavuk-yumurta probleminde benzerdir. Hem nesne hem de özne ya da hem yapı hem de fail, sadece farklı safhalarda olmakla birlikte birdir. Dolayısıyla toplumsal aktörler, toplumsal gerçekliği üretirler, fakat bu aktörlerin toplumsallığından bahsetmek hâli hazırda varolan toplumsal bir dünyayı kabul etmek anlamına gelir. Yapı ve failiği bir ikilik/düalizm, karşılıklı olarak birbirlerinin dışında öğeler olarak görmek yerine Giddens bir ikilik/düalizm, yani aynı şeyin analitik olarak birbirlerinden ayırt edilemez iki parçası gibi görür. **Yapının ikiliği**, yapının dönüşümlü olarak düzenlediği toplumsal eylem ya da davranışın hem aracı hem de sonucu olduğu anlamına gelir. Yapı ve fail ikili bir doğaya sahiptir ve doğaları gereği karşılıklı ilişki içindedir. Yapı ile eylem arasındaki bağlantı ise toplumsal pratikler aracılığı ile kurulur. Bu ise yapının ikiliğinin bir parçası olarak değerlendirilir. Bu nedenle toplumsal pratiğin yasalaştırılmasının üç bileşeni bulunur. Bunlar;

1. Anlamli iletişim üretimi (anlamın iletişimi)

2. Güç (gücün kullanımı) ve

3. Ahlaktır (davranışın değerlendirici bir yargılamasıdır)

Sosyal pratikler dil aracılığı ile düzenlenir. Katılımcıların bir dizi kurula uymaları ile yaşam bulur. Sosyal pratikler farklılık yaratan eylemleri içerir. **Görüldüğü üzere Giddens yapı ve failiğin aynı eylem içerisinde karşılıklı olarak oluştuğunu öne sürer. Toplumsal karşılaşmalarda başvuru kuralları ve kaynaklar, hem etkileşimi ve yapıyı yaratırlar hem de etkileşim ve yapı içerisinde bulunurlar. Toplumsal olarak bir arada bulunma eylemi yalnızca toplumsal kural ve kaynakların kullanılması aracılığıyla mümkündür ve kuralları ve kaynakları yalnızca toplumsal olarak bir arada bulunma eylemi içerisinde var olurlar. Böylelikle yapı ve failik tam olarak aynı kural ve kaynakların kullanılması aracılığıyla karşılıklı olarak inşa edilir.** Giddens, failik ve yapının ikiliğinden bahsedebilmek için toplumsal yapının anlamını şöyle açıklar: Yapılaşma teorisinde toplumsal yapılar, kuralları ve kaynaklardan oluşur. İki tür kural vardır: normatif kuralları ve anlamlama kodları/anlamlandırıcı kuralları. Her iki durumda da bu kuralları, toplumsal pratiklerle sarmalanmış vaziyettedir ve soyut ya da bağımsız olarak var olmazlar. Giddens ayrıca kuralları sürekli olarak ya da nadiren başvuru, söylenmeden anlaşılabilir ya da tutarsız, gayri resmi ya da resmi ve zayıf ya da güçlü biçimde onaylanmış olabileceklerini dile getirir. Normatif kuralları davranış yöneten kurallardır fakat anlamlama kodları biraz daha farklıdır. **İki tür kaynak vardır: yetkesel/düzenleyici ve dağıtıcı/maddi. Yetkesel/düzenleyici kaynaklar, yönetim teknikleri ya da teknolojileri, kurumsal pozisyon ve uzmanlık bilgisi gibi konulardan oluşur. Dağıtıcı/maddi kaynaklar ise maddi ürünlerin ya da maddi dünyanın denetiminden oluşur. Dolayısıyla kaynaklar, insanların ve gereçlerin denetimini içerir ve aktörlerin eylemlerini yapmasını sağlayan kolaylıklardır. Yapılaşma kuramı aktörlerin, aynı zamanda sosyal sistemlerin hem yaratıcıları hem de sosyal sistemler tarafından yaratılan, düşünümsel olarak düzenlenmiş eylem ve etkileşimlerin taşıyıcısı olduklarını vurgular.**

Yapılaşma Usulleri/ Şekilleri

Giddens, davranışları örüntüleme sorununu zaman-mekân uzaklaşması açısından yeniden farklı bir biçimde dile getirir: "toplumsal teorisinin temel sorusu bireysel "varoluş"un sınırlılıklarının, toplumsal ilişkilerin zaman ve uzamın ötesine "uzanması" yoluyla nasıl aşılabileceğini açıklamaktır". Zaman-uzamın ötesine geçme ediminin nasıl gerçekleştiği Giddens'in temel sorusudur ve cevabı da yapılaşma şekillerine ilişkin düşüncelerinde bulunur. **şekil/ usul kelimesi, giyinme ya da davranış tarzı gibi bir ifade türüne atıfta bulunan biçim/tarz kelimesiyle ilişkilidir. Yapılaşma usulleri dolayısıyla kişilerin etkileşim halindeyken bilerek kullandıkları kural ve kaynaklardır. Yapılaşma sisteminde üç öğe bulunmaktadır: toplumsal pratikler, usuller ve yapılar. Yapılaşma usulleri, yapı ve eylemin (failiğin) ifade edilme yollarıdır. Yapılaşmayı müziğin kendisi olarak düşünenecek olursak, usuller analog ya da dijital tarzda olsun yeniden üretilme biçimidir ve toplumsal pratik de bu müziği üreten müzisyendir. Görüldüğü üzere yukarıdaki çizelgeden de anlaşılacağı üzere, Giddens bir taraftan üç toplumsal pratiğe (iletişim, güç ve yaptırım) diğer taraftan da yapılar (anlam, güç/tahakküm ve meşrulaştırma) tekabül eden üç usul ya da ifade tarzı öne sürmektedir.** Giddens'in yapıyı kuralları ve kaynaklar olarak tanımlaması, -anlamlama ve meşrulaştırma, kurallara ve tahakküme sıkıca bağlı olduğundan daha çok kaynaklarla bağlantılıdır. Güç/tahakküm, yetkesel ve dağıtıcı kaynakların sunduğu olanaklar yoluyla ortaya çıkan fiili güç olarak ifade edilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise tüm bu kurumsallaşma hareketinin farklı kurumsal düzenler yarattığıdır. Birçok sosyolog kurumları bağımsız etkileri bulunan gerçek, ayrı nesnelere gibi görür, fakat Giddens kurumların gerçek nesnelere varolmadıklarını ifade etmeye çalışır. Farklı kurumsal düzenler, aynı anlamlama, tahakküm/güç ve meşrulaştırma yapılarından (kural ve kaynaklarından) meydana gelirler. Sembolik kurumsal düzenler açısından bakılacak olursa (örneğin siyasi ideoloji), **bu düzenleri oluşturan unsurlar; sırasıyla anlamlama (A), tahakküm (T) ve meşrulaştırma (M).** Örneğin demokrasi gibi bir ideoloji, anlamlama ve anlam ile birlikte anlamlarla sembolleri destekleyen tahakküm ve meşrulaştırma edimine dayalıdır. (A-T-M). Yasal kurumsal düzenler açısından ise sembolik etkileşimde mevcut bulunan oluşum sırasının tam tersi bir sıra (yani meşrulaştırma, tahakküm ve anlamlama: M-T-A) etkilidir. Siyasi kurumlar ve ekonomik kurumlar ise tahakküm, anlamlama ve meşrulaştırma (T-A-M) sırasına göre oluşurlar.

Düşünümsel (Refleksive) Aktörler

Giddens'a göre etkileşimler dâhilinde bulunan üç önemli şey vardır: **I. eylemin düşünümsel gözetimi, II. eylemin rasyonelleştirilmesi ve III. eylem motivasyonu.** Giddens'a göre bu üç görev tabakalaşmıştır ya da farklı "farkındalık seviyelerine" sahiptir. **Söylemsel ve pratik bilinçle ilgili dile getirilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır: Bu iki bilinç durumu birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılı değildir. İlk bakışta söylemsel bilincin, pratik bilincin bize yapmamızı söylediği şeyleri açıklama yeteneği olduğu düşünülebilir. Fakat pratik bilinç hakkında daha önce ifade edildiği gibi "insanlar bu bilgiyi sözel olarak ifade edemezler". Dolayısıyla söylemsel bilinç (açıklama), pratik bilinçle (eylemlerle) gerçek herhangi bir yolla zorunlu olarak bağlantılı değildir. Nasıl davranacağımızı ve eylemimizi nasıl açıklayacağımızı biliriz, fakat bu iki durum da aktörün bilinç dışı motivasyonlarının değil,**

toplumsal etkileşimin birer parçasıdır. Bölgeselleştirme biçim, özellik, süreklilik ve süreye göre üç çeşitlilik özelliği gösterir.

i. Bölgenin biçimi, onu diğer bölgelerden ayırmak için kullanılan bariyer ya da sınır çeşitleri bağlamında ele alınır. Koridorda durup biriyle konuştuğunuzda ikiziniz etrafında oldukça geçirgen olan sembolik bir sınır vardır ve diğerlerinin bu konuşmaya katılması [yani sınırı geçmesi] son derece mümkündür. Fakat erkekler ya da kadınlar tuvaletine girdiğinizde, bir arada bulunma olasılığını açıkça sınırlayan fiziksel ve sembolik bir sınırla karşılaşsınız. **ii. Bölgenin özelliği**, bir bölge içerisinde tipik olarak var olabilecek toplumsal pratik türüne gönderme yapar. Örneğin, insanlar yüzyıllardır evler içerisinde yaşarlar fakat evin özelliği zamanla değişime uğramıştır. Tarım toplumlarında ev ekonominin,devletin ve ailenin merkezidir; fakat modern kapitalist toplumlarda ev, kesinlikle ailenin alanını oluşturur ve bu nedenle kamusal olmaktan ziyade özeldir.**iii. Bölgenin sürekliliği ve süresi**, coğrafi mekânın büyüklüğüne ve zamanın uzunluğuna atıfta bulunur. Belirli bölgeler, genellikle toplumsal pratikler için sadece günün belirli süreleri boyunca ya da belirli zaman uzunluklarıyla uygundur; yatak odası örneğin, uyku zamanıyla özdeşleştirilir. Dolayısıyla bir stadyum bir hava alanı ile karşılaştırıldığında bir arada bulunabilme ve toplumsal pratikler için özgün fırsatlar sunar. Giddens insan eyleminin özü itibarıyla düşünömsel bir özelliğe sahip olduğunu söyler. Böylece toplumsal davranış biçimleri, zaman ve uzam içinde süregelen olarak yeniden üretilir. Bu durum göstermektedir ki, aktörler bir taraftan yapıdan etkilenirken diğer taraftan da yapıyı etkilemekte ve ilişkileri yeniden üretmektedir. Bourdieu gibi Giddens da yapı fail ikiliğinin bir aradalığını vurgulayan son dönem sosyologlardandır. Sonuç olarak Giddens, kendi düşünce sistematiğini ontolojik bakışla ortaya koyar. Bireyin kendi yaşamını devam ettirmesini varoluşsal bir sorun olarak kabul eder. Bunu ise yukarıda ifade edildiği üzere ontolojik güvenlik ile bağlantılandırarak açıklamaya çalışır.

modern dünya hakkındaki optimist bakış açısıdır. Giddens'a göre "her toplumun her yetkin üyesi, o toplumun kurumları hakkında son derece bilgi sahibidir. Bu bilgi, kişinin günlük aktivitelerinden uzak olmaktan ziyade onlarla çok yakın bağlantılıdır" ifadesini hem Luhmann hem de Mestrovic, sorgular. Luhmann'a göre günümüzde vatandaşlar inceleyemeyecek kadar çok meşgul ya da stres altında oldukları bir bilgi bombardımanı altındadırlar. Mestrovic buna ek olarak birçok kişinin dünya olaylarıyla ilgili meselelerde umarsız göründükleri ortada iken kendilerini güçlü hissedebilen ve fail olabilen bireyler olarak görülmesi şaşırtıcıdır. Bu konuda Giddens'in insanlığın tam olarak ne kadarlık bir kısmına işaret ettiğini bir başka deyişle günümüz dünyasında kaç insanın etkili birer fail olarak hissedip hareket ettiğini sorgulamak gerekir. **Mestrovic'e** göre Giddens, failerin toplumsal yapıyı nasıl algıladıklarını ve failin eylemlerinin belirli sonuçlar doğuracağına dair duyduğu inancın köklerini açıklamada başarısızdır. Ona göre, Giddens açısından faillik ve yapının tüm bu yönleri görünürde kendiliğinden varlardır ki bu da yeterli bir sosyolojik açıklama değildir. Giddens'in diyalog, düşünömsellik, demokrasi ve küreselleşme üzerine yaptığı afili teorileştirmeye rağmen dünyadaki insan hakları ihlallerini çözenin nasıl mümkün olacağına yönelik getirdiği açıklamanın yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir. Giddens'in modern dünyanın büyük riskleri üzerine yaptığı tartışmadan hareketle, onun gelecekle ilgili oldukça karamsar olduğu düşünülebilir. Fakat yine de bir liberal olarak Giddens, riskleri birer sorun ya da kaçınılmazlık olarak değil, birer olasılık olarak görür. Emeği, barışı, çevresel hareketleri ne başarının ne de yenilginin bir garantisi olarak görür. Giddens'in liberalizmini **Kivisto'ya**, "**makul ütopyacı realizm**" olarak tanımlar.

Ünite 4

Kendisiyle YüzleşenToplum: Risk Toplumu

Günümüzde yaşamın neredeyse tüm alanlarında hızı giderek artan bir değişim ve bu değişimle birlikte pek çok sorun yaşanmaktadır ve bu sorunların temelinde inildiğinde küreselleşmenin izleri sürülebilir. İşte risk de, küreselleşme süreciyle birlikte kullanıla gelen bir kavramdır. Bir ülkede meydana gelen bir afet sadece o bölgeyi ve o ülke insanlarını değil, aslında dolaylı olarak tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Dünyada bugüne kadar kaydedilen en büyük deprem Şili'de 22 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelmiş ve büyüklüğü 9.5 olarak ölçülmüştür. 2011 yılının Mart ayı başında Japonya'nın Fukuşima bölgesinde yaşanan 8.9 büyüklüğünde deprem Japonya adasını 2.4 metre hareket ettirmiş ve ardından gelen tsunami afeti binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

RİSK KAVRAMI

Risk fikri ilk kez dünyanın dört bir yanına yolculuklar yapan Batılı kâşifler tarafından kullanılmıştır. İngilizcede bilinmeyen sulara yelken açmak anlamında kullanılan bu sözcük İspanyolcaya Portekizceden girmiştir. Köken açısından başlangıçta "mekân"a yönelik olan bu sözcüğün anlamı, daha sonra bankacılık ve yatırım alanlarına girmesiyle beraber "zaman" düzlemine taşınmıştır. "risk", istenmeyen sonuçlardan kaçınma anlamını taşıdığı sürece olumsuz bir çağrışıma sahiptir.

Diğer taraftan, sorunlu bir gelecek karşısında cesur atılımlarda bulunma söz konusu olduğunda risk olumlu bir anlam taşıyabilir. finans ya da tehlikeyle aynı şey olmayan risk gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri ifade etmektedir. Risk, geleceğini kendisi belirlemek isteyen bir toplumu harekete geçirici bir dinamiktir.

Geleneksel toplumda risk esas olarak doğa güçlerinin müdahalesi ile tanımlanırken, modern toplumlarda riskleri azaltma amacına dönük olarak teknoloji yardımıyla insanların doğaya müdahalesi, hükümet politikaları ve ekonomik faaliyetler aracılığıyla topluma müdahalesi önceden öngörölme ve denetimi zor olan tehlikelere yol açabilmektedir. Tüm eski kültürlerde, günümüzde riskle ifade edilen durumlar yazgı, talih ya da Tanrıların isteği olarak görülmüştür ve risk kavramına rastlanmamaktadır, çünkü bu kavrama ihtiyaç duyulmamaktadır. Risk kavramı, temelde kontrol etme özellikle de geleceği kontrol etme fikriyle birlikte biçimlenmiştir. İki tür risk arasında ayırım yapılmalıdır: **(1) dışsal ve (2) imal edilmifl risk. Dışsal risk**, bireyleri beklenmedik bir anda (dışarıdan) vuran olayların yarattığı risktir. Yine de bu olaylar, bütün nüfus içinde az çok öngörülebilir olmalarına ve sigorta edilebilmelerine yetecek kadar düzenli ve sık meydana

gelirler. Dışsal risk son derece etkili bir şekilde hesaplanabilir; zaman ve risk çizelgelerine bakılarak insanların nasıl sigortalanacağına karar verilebilir. Sanayi toplumunun ilk iki yüzyılı dışsal riskin egemenliği altındaydı. **İmal edilmiş risk**, bizzat insanlığın gelişim sürecindeki değişimler, özellikle de bilim ve teknolojiye ileri adımler tarafından yaratılır. İmal edilmiş risk, karşılığında tarihin bize çok az deneyim sunduğu yeni risk ortamlarına karşılık gelir, bu risklerin hesaplanması bir yana, neler olduğu bile çoğu zaman bilinmemektedir. İmal edilmiş risk, kişisel ve toplumsal hayata doğrudan girmektedir ve daha kolektif bir risk çerçevesi tarafından sınırlandırılmamıştır. İmal edilmiş risk yayıldıkça, riskin yepyeni bir risklilik durumu söz konusu olmaktadır. **Alman sosyolog Ulrich Beck**, risk kavramını günümüzde yaşanan toplumsal değişim ile ilgili analizin merkezine yerleşmiştir. Beck, gelişmiş ülke insanların bakışı ile kıtlık sonrası bir toplumda yaşadığımızı ifade etmektedir. İnsanoğlu, günümüzdeki koşullara ulaşana kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Maddi kaynakların insanlara akışını en üst düzeye çıkarmaya çalışan teknolojik gelişmeler kaydedilmiştir. Bu modernleşme sürecinde insanlar maddi refah artışı karşılığında, bu artışı sağlayan teknolojik gelişmelerin insan sağlığı ve dünyanın ekolojik dengesi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri göz ardı etmişlerdir. Bunun yanında, doğal zenginliklerin dünyanın kökünü kurutacak şekilde, bilinçsizce tüketilmekte olduğu konusunda da yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Üretim teknolojisinin yol açtığı yan etkilerin ortaya çıkardığı risk, Batılı toplumların baş etmek durumunda olduğu en önemli sorunlardan biridir. Günümüz koşullarında ortaya çıkan risk olgusunun en belirleyici özelliği toplumlar arasında karşılıklı olarak ortaya çıkmasıdır. Risk, modernizasyon sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır. Hem politik, hem de bilimsel olarak giderek daha fazla bilincine vardığımız riskler arasında, radyoaktif sızıntı, toksinler ve organizmalar üzerinde kalıcı, geri döndürülemez zararlara yol açan atıklar sıralanabilir. **(1)** İlk olarak günümüzde riskin kaynağı sanayileşmedir. **(2)** İkinci bir özellik sınıfların üretim sırasında çevreye yayılan radyoaktif sızıntılar ve toksinler, duyarlarla anlaşılmaktadır. *Artık günümüzde risk, kıtlıktan değil, aşırı üretimden kaynaklanmaktadır.* (Günümüz koşullarında risk kavramı genel olarak modernizasyon sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır.) Riskler, kendi kaynakları ile sınırlı değildir; doğaları gereği dünya üzerindeki her türlü yaşam şeklini tehdit etmektedirler. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesi riskin ve sonuçlarının bilimsel olarak hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir.

RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE KURAMI

(Ulrich Beck 1944 yılında Promenya’da dünyaya gelen Ulrich Beck, Almanya’nın en çok tartışılan sosyologlarından biridir ve özellikle 1986 yılında yayımlanan “Risikogesellschaft” (Risk Toplumu) adlı kitabıyla tanınmıştır.) “Risk toplumu” kavramı ilk olarak Alman sosyolog Ulrich Beck tarafından 1986’da Almanca yayınlanan ve daha sonra 1992’de İngilizceye “*Risk Society: Towards a New Modernity*” ismiyle çevrilen eserinde kullanılmıştır. Risk toplumu tezinin iki temel yaklaşımını ileri süren **Ulrich Beck ve Anthony Giddens**, risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarını birbirlerinden ayrı olarak geliştirmekle birlikte, her iki kuramcının çalışmalarında ortak birtakım yönler bulunmaktadır. Örneğin, her iki kuramcı da modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan risk kavramını günümüzde merkezi bir ilgi alanı olarak görmektedirler. (Risk toplumu kavramı ilk olarak Ulrich Beck tarafından ileri sürülmüştür.) **Beck ve Giddens**, geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen başlıca tepki olarak düşünümSELLİK kavramını ön plana çıkararak, riskin daha çok politik yönü üzerinde durmuşlardır. Her iki kuramcı da, halktan kimselerin riske bakış açıları üzerinde durarak, özellikle bu kimselerin uzmanlara, devlete ve sanayiye gösterdikleri tepkileri ele almaktadırlar. **Giddens ve Beck**, zayıf bir toplumsal yapılaşmacı yaklaşım çerçevesinde risk konusunu ele alırlarken, dikkatlerini riskin nasıl üretildiği, makro düzeyde toplumda riskin üstesinden nasıl geldiği, riskin toplumsal ve politik alanda yaptığı etkiler üzerine yöneltilmektedirler. (Beck’e göre risk toplumu; “insanların bilgi ve teknolojileri yanlış ya da kötü amaçlı kullanmalarıyla bütün dünyayı tehlikeye sokmaları sonucunda ortaya çıkan yapıyı” ifade etmektedir.) Risk toplumu, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası toplumların değişen güvenlik ve risk algılamasını anlamaya yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlardan biridir. Tehditlerin ve mağduriyetlerin değişen kitlesel boyutuna vurgu yapan risk toplumu yaklaşımı, özellikle yayılmacı bir ekonomi anlayışıyla alternatifsizmiş gibi gösterilen sanayi temelli modernleşmenin, yine modernliğin kendi dinamikleri tarafından ters yüz edilmesine dayanmaktadır. Beck’e göre, “çevresel kazalar, toplumdaki geleneksel gelir ve refah eşitsizliğini kırmıştır. Bu alanlarda çağdaş dünya, herkese eşit biçimde zarar veren nükleer ve kimyasal kirlenme ile karşı karşıyadır. Bu risk ve zarardan payını alanlar, gelir ve refahla ilgisi olmayan yeni kalıp ve eşitsizliklerin oluşturduğu toplumsal kategorilerden oluşmaktadır.” Bu görüşlerden açıkça anlaşılacağı gibi, Beck için küreselleşmenin itici gücü modernizasyondur. Küresel riskler ise, küresel sanayileşmenin sonunda ortaya çıkmaktadır. Riskin kendisi de küreselleşmektedir. Riskin küreselleşmesi, yani dünyanın tehdit altında olması küreselleşme sürecinin hızını artırmaktadır. Risk küreselleşmektedir, çünkü risk dünya üzerindeki herkes için eşittir. Dünya üzerindeki bireylerin tümünü, mekân ya da sınıf farkı gözetmeksizin aynı ölçüde etkilemekte ve hiçbir sınır tanımamaktadır. Risk yaratan faaliyetlerin kontrolü, ulus devletlerin gücünü aşmaktadır. Riskli faaliyetleri engelleyebilmenin tek yolu, uluslar üstü yaptırım gücü yüksek örgütler oluşturmaktır. Ülkelerin bir araya gelip çeşitli risk içeren faaliyetlere çözüm bulmak için yaptıkları stratejik silahsızlanma tartışmaları, dünya zirveleri, atıkların azaltılması, CFC’lerin (Kloroflorokarbon) kullanımının yasaklanması ve nükleer silahlarla ilgili anlaşmalar bu tür çabalara birer örnektir. Dolayısıyla yüksek teknolojik düzeyde beliren, “risk iklimi” giderek herkesi kapsamakta ve kimsenin kaçışına izin vermemektedir. Dünya toplumu farklı gruplar, farklı ve eşit olmayan tehditler nedeniyle “ortak riskler” altında bulunmaktadır. Terör tehdidi ile yaşamak, toplumsal yaşamın “sigorta edilemez” bir konudur. Beck, çalışmasında “Dünya Risk Toplumu” dediği yapıda “nükleer tehlike, iklim değişimi, Asya ekonomilerinin çöküşü ve yiyeceklerin anatomik yapısının değiştirilmesi gibi sigorta edilemez risklerin ortaya çıktığını” ifade etmektedir. Beck, risk içeren faaliyetlerin zararlı etkilerinin tıpkı bir bumerang gibi geldiği yere geri döndüğünü anlatmaktadır. Modernizasyonun başlangıç dönemlerinde, güçlü ve zengin olanlar kendilerini zararlı etkilerden korumanın bir yolunu bulmuşlardır. Günümüzde ise riskli faaliyet ne kadar uzaklaştırılırsa uzaklaştırılsın, etkileri gelişmiş merkezleri vurmak üzere geri gelebilmektedir. Bu, özellikle sınıfların tarımda görülmektedir. Hormonlu gübre ile üretilen ürünler, tüm dünyada tüketilmektedir. Risk, sadece üretim konusunda ortaya çıkmamaktadır. Üretilenleri zararlı hale sokabildiği gibi, yer aldığı çevrede mülkiyet konusu nesnelere değerlerinin düşmesine, hatta o ülke devletinin

meşruiyetinin sarsılmasına bile yol açabilmektedir. Beck, belirli bir bölgede ekolojik tehdit içeren bir değişiklik nedeni ile, mülk fiyatlarının düşmesini **ekolojik istimlak** olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan, burada Beck, aykırı bir formülasyonla, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme isteğinin, riski göze almalarına neden olduğunu açıklamaktadır. Uluslar arası sınıf sisteminden söz etmektedir. Sınaf üretiminin yol açtığı zararlar konusunda bilinç arttıkça, gelişmiş ülke toplumlari bunların kapatılması yönünde baskı yapabilmektedirler. Yeni sanayileşen ülkeler ise, ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilmek uğruna riski ülkelerine davet edebilmektedirler. Gelişmemiş ülkelerde riskli faaliyetlerle ilgili yasal önlemler ya yoktur ya da yeterli değildir. Bu ülkelerin insanları, zararlar konusunda yeterince bilgilendirilmemiş olmakta ya da zararlı faaliyetlerin engellenmesi için kamuoyu oluşturmak güç olabilmektedir. Riskli faaliyetlerin zararları bulaşıcıdır; toksinler, tarımsal ürün satan ülkelerden ithal edilen gıda maddeleri ile geri gelmektedir. Sülfür emisyonu, yağmuru aside dönüştürmektedir. Gelişmiş ülkelerden ihraç edilen atom reaktörleri, radyoaktif madde içeren sızıntılara neden olmakta ya da bu reaktörlerin ürünleri nükleer silah üretme gücünü geliştirmekte olan ülkeler için de olanaklı kılmaktadır. Bumerang etkisi, zengini de fakiri de aynı kefeye koymaktadır. Giderek artan riskler, dünya toplumunu tehlike toplumuna dönüştürmektedir.

Düşünümsel Modernleşme

Beck ile Giddens'in risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarında önemli bir yere sahiptir. Literatürde önemli bir etki yaratan bu kavramı Beck ve Giddens geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen temel bir tepki olarak ele alırlar. Bir başka ifadeyle, her iki kuramcı modernitenin günümüzde küresel bir risk toplumuna dönüşümünü düşünümsel modernleşme kavramıyla tanımlamaya çalışırlar. Burada düşünümsel modernleşmeden kastedilen esas itibarıyla moderniteyi sarsan ve öngörülemeyen sonuçlarından kaynaklanan belirsizlik nedeniyle toplumun kendisiyle karşı karşıya gelmesidir. Örneğin, Beck'in yaklaşımı içerisinde kullanılan düşünümsel modernleşme kavramı ile kastedilen, analitik anlamda düşünüm değil, toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesidir. Risk toplumu yapıları, insanlarla kurumların düşünce ve eylemlerinde sanayi toplumunun alışkanlıkları halen baskın olduğu için meydana getirilmektedir. Risk toplumu, siyasal tartışmalar sırasında seçilecek ya da vazgeçilecek bir seçenek değildir. Risk toplumu, modernleşme süreçlerinin kendiliğinden dönüşümü sırasında oluşmaktadır. Açık ve gizli olarak sanayi toplumunun temellerini sarsan, ortadan kaldıran, değiştiren ve tehditleri oluşturan; bu süreçlerin kendileridir. (Nalçaoğlu Beck'in çalışmalarına dayanarak düşünümselliği "bireylerin içinde yaşadıkları toplumda, yapılarla girdikleri ilişkide tek yönlü bir belirlenme ve boyun eğme pratiğinden çıkıp, yapı-eylem diyalektiğinin karşılıklı kurulma mantığının ayırdına varmaları ve araçsal rasyonalitenin hâkimiyetinde dayatılan toplumsal, bilimsel ve teknolojik yapıları sorgulamaları" şeklinde tanımlamaktadır.) Modernleşmenin yaratmış olduğu sonuçlarla modernleşmeye ait temellerin kendi kendileriyle bu biçimde yüzleşmesi, modernleşmenin öz-düşünümü anlamındaki bilgilenme ve bilimselleşme sürecinden belirgin olarak ayırt edilmelidir. Sanayi toplumundan risk toplumuna geçişe düşünümsel yansıma, düşünüm üzerindeki yansıma adı verilirse, "düşünümsel modernleşme" kavramı, sanayi toplumu sistemi içinde kurumsal ölçütlerle işlenememiş, risk toplumuna özgü sonuçlarla karşı karşıya gelme anlamı taşımaktadır. Bu durumun, ikinci bir aşamada kamusal, siyasal ve bilimsel düşünümün bir nesnesi haline gelmesi, bir toplum yapısından diğerine geçişin düşünümsüz, refleks benzeri "mekanizması"nın gözden kaçırılmasına neden olmamalıdır. Risk toplumu terimi, refleks ve düşünüm arasındaki bu ilişkiyi kavramsallaştırmaktadır. Toplum kuramı ve kültür araştırmacılarının anlayışı çerçevesinde bu kavram, sanayi toplumunun şimdiye kadar izlediği yolda yaratılan tehditlerin ağır bastığı bir modernlik evresi anlamına gelmektedir. Böylece, bu gelişmenin kendisini nasıl sınırlayacağı sorusu ortaya çıkarken, aynı zamanda şimdiye kadar sorumluluk bilinci, güvenlik, denetim, zararların sınırlandırılması ve zararların paylaşımı konularında ulaşılan düzeyi tehdit potansiyeli açısından yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Bir başka deyimle, modern toplumlar değişmedikleri, kendi sonuçlarını düşünüm konusu etmedikleri, sanayide sürekli büyüme politikası güttükleri ölçüde, kendi modellerinin temelleri ve sınırlarıyla karşı karşıya geleceklerdir. **Beck'in çalışmalarında modernleşme (1) basit ve (2) düşünümsel** olmak üzere iki aşamalı bir süreç olarak belirir. Basit ve düşünümsel modernleşmeyi birbirinden ayırt etmek gerekir. Basit modernleşme eski tip, tek çizgi üzerinde ilerleyen bir modernleşme iken, düşünümsel modernleşme modern düzenin çelişkilerini ve sınırlarını kabul etmeyi ima eder. Transit yolların yapımına karşı protestolarda, hayvan haklarına dair gösterilerde, yiyecek maddeleriyle ilgili yaşanan korkularda bunlar apaçık karşımızdadır. Düşünümsel modernleşme, daha genel anlamda risk için söz konusu olduğu üzere, tümünden olumsuz bir beklenti değildir, hatta olumlu politik katılımlar için birçok fırsat sunmaktadır.

RİSK TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ

Risk toplumunu sanayi toplumundan analitik açıdan ayıran çizgi, alınan kararların sonucunda ortaya çıkan tehlikeler karşısında güvenlik normları sistemlerinin işlemez olduğu noktadır ve risk toplumu bu aşamada karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak, risk toplumunun sahip olduğu özellikler şöyle sıralanabilir:

- 1.)** Güvensizlik veya tehditlerin aslında modern bir sorun değil, bütün kültürlerde ve dönemlerde görülen eski bir sorunu oluşturduğu ima edilmektedir. Modern dönemdeki tehditlerin özelliği; ekolojik, kimyasal ya da genetik mühendisliğiyle ilgili tehlikelerin bir takım kararlar sonucu meydana gelmesi olgusudur. Bu anlamda, tehditler, üzerinde egemenlik kurmanın mümkün olmadığı doğa güçleri, tanrılar ve cinlere atfedilip, onların üzerine atılamaz.
- 2.)** Risk toplumunun sahip olduğu diğer özelliklerden biri ise yerleşik norm sistemlerinin başarısızlık göstermeleridir. Bu bağlamda, daha önceleri tekniğin egemen olduğu tartışmalarda baskın olan öğeler, yani belirli büyük teknolojik sistemlerde ya da gündelik pratiklerde kendini gösteren, kaza istatistikleri ya da senaryolarıyla belgelenebilir sözde "nesnel" tehdit biçimleri (örneğin sigara içmek veya bir nükleer santralin yakınında ikamet etmek gibi) tartışma dışı kalır.
- 3.)** Risk toplumunda tehditlerin denetlenebilirliği sorunu da üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Tehditlere rağmen, kâr elde eden bir nükleer santralin ya da hormonlu yiyecek üreten bir şirketin üretimlerini durdurmasının sağlanıp sağlanamayacağı sorunu önem taşımaktadır. Burada, insan sağlığı ve çevrenin geleceğini ön planda tutan ekonomi-politik uygulamalara ihtiyaç vardır. Japonya'da 2011 Mart ayı başında meydana gelen afetin boyutları bir süre sonra deprem, tsunami ve nükleer sızıntı biçimde yayılarak, etkisini sadece bu afetlerin yaşandığı bölgelerde değil çevre ülkelerde de göstermeye başlamıştır.

4.) Sanayi döneminden risk dönemine geçiş modernliğin arzu edilmeyen veya öngörülemez bir sonucudur. Risk toplumu kendi etkilerine ve tehditlerine kör ve sağır olan modernleşme sürecinin bir sonucudur. Risklerin ve tehditlerin tahmin edilemezliği sosyal bütünlüşmeye zarar vermektedir. Sınıf toplumları bir dereceye kadar eşitlik fikrine dayanırken, risk toplumunda emniyet önem kazanmıştır. Eşitsiz ve adaletsiz toplum yerini emniyetli olmayan toplumun değer sistemine bırakmıştır. Eşitlik, olumlu hedefler ve çağrışımlar yaparken, risk toplumu olumsuz ve savunmacı bir temele dayanmaktadır. Artık insanlar ve devletler iyi bir şey sağlamaktan çok, en kötüyü engellemeyi hedeflemektedir. Sınıf toplumun rüyası herkese pastadan az ya da çok pay verebilmekten, risk toplumunun rüyası herkesi zehirlenmekten kurtarmaktır. Sınıf toplumunun temel dürtüsü “açlık” iken, risk toplumunun temel dürtüsü “korku”dur.

5.) İnsanlar giderek artan biçimde farklı toplumsal kimlikler, yaşam biçimleri, kanaatler ve gruplar ya da alt kültürler düzeni içinde seçim yapma riskini almak durumundadır. Düşünümsellik, sanayi toplumundaki toplumsal ve siyasal kurumlara ve örgütlere dayanan sınıf kültürü ve aile gibi “kolektif vicdan biçimlerine” son vermektedir, böylelikle toplumsal cinsiyet ve aile rolleri değişmektedir. Toplumsal sınıflara bağlılık gün geçtikçe zayıflamakta, insanlar aile ya da komşuluğun sağladığı geleneksel destek ağlarından kopmakta ve çalışma bir çatışma ve kimlik oluşumu olarak önemini yitirmektedir. Bu geleneksizleşme de bireyselleşmeyi artırmaktadır. Bireyselleşmiş bir toplumda eşitsizlik ve bunun getirdiği sosyal ve siyasi sorunlar ortaya çıkmıştır. **(NOT SAYFA 91 DEKİ TABLOYA MUTLAKA BAKILMALI)**

6.) Tehlikelerle ilgili kültürel algılama (değerlendirme) farklılıklarının göz ardı edilmesi. Yaşamlarını tehdit eden ve kişisel olarak etki edemeyecekleri tehlikelerle yüzleşmek insanların ellerinde değildir. Algılama farklılığı bağlamında, birileri, gıdalardaki zehirli maddeleri kendisi için bir tehdit olarak görürken; diğerleri gıdalardaki zehirli maddeleri gündeme getirenleri kendine bir tehdit olarak görmektedir.

7.) Risk toplumunun başka bir göstergesi, kişisel sigorta korumasının bulunmaması, hatta sını ve teknik-bilimsel projelerin sigortalanamaz oluşlarıdır. Risk toplumu “güvensizleştirilmiş” bir toplumdur. Sigortalamanın sağladığı koruma, bu toplumda tehlikenin büyüdüğü oranda azalır. Luhmann’ın analiziyle, risk ve tehlike arasındaki ayrım şu şekilde ifade edilebilir: Gelecekte meydana gelecek olası zararlar, eğer insanların verdiği kendi kararlarına bağlanabilirse, riskten söz edilir. Uçağa binmeyen bir kimse uçak kazası geçiremez. Tehlikelerse, buna karşıt olarak, kaynağı dışarıda olan zararlarıdır. Örneğin; bir uçağın düştüğü yerde bulunan insanların ölümü gibi. Önceden bilinen tehlikeler -depremler ve volkan patlamaları, yağış sonucu otoyolların kaygan hale gelmesi ve evlilikler bu tehlikelere maruz kalmamak için, hangi kararların alınması gerektiğinin bilinmesi ölçüsünde risk kavramına girerler. Risk ve tehlike arasındaki ayrım, toplumsal düzeni böler. Kimileri için risk olan şey, başkaları için tehlikedir. Riskli bir biçimde sollama yapan sürücüler, atom santrallerinin yapımı ve işletilmesinde çalışanlar, gen teknolojisi alanında araştırma yapanlar sayısız örneklerden birkaçıdır. Neyin felaket olarak kabul edileceğini, karar verenler ve karardan etkilenenler farklı yanıtlayacaktır.

8.) Her kültürün kendine özgü riskleri vardır. Almanlar için ormanların ölümü, dünyanın da sonu demektir. Britanyalılar, sabah kahvaltısında zehirli yumurtalarla karşılaştıklarında şok olurlar. 11 Eylül 2001 küresel terör saldırısından sonra, uçağa binme riski ve şarbonlu mektup riski, başta Amerikalılar olmak üzere bütün toplumları etkilemiştir.

9.) Risklere bağlı olarak, ufkumuz da kararır. Çünkü riskler, neyin yapılmaması gerektiğini ifade eder. Dünyayı bir risk olarak tasarlayan kimse, sonunda eylem yeteneğini yitirir. Bu durum, paranoyak bir ruh halini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “11 Eylül küresel terör sendromu”, çoğulculuk, demokrasi ve hoşgörüyü olumsuz etkilemiştir. İçine kapanma, paranoya, “biz” ve “öteki” ayrımının keskinleşmesi, kabile psikolojisi ve benmerkeziyetçilik (etnosentrizm) artmaktadır.

10.) Risk toplumunda, yaratılan hesaplanamazlığa ve düzensizliğe karşı, daha çok teknoloji, daha çok piyasa, daha çok devlet gibi eski sanayi toplumunun olanaklarıyla mı mücadele edilecektir? Yoksa iki-yanlılığı, muğlaklığı kabul eden ve olumlayan bir zihniyet ve eylemsellik değişimi mi başlayacaktır? Bu seçenek çok anlamlılık, belirsizlik, rastlantı kısaca “ve”nin merkezi bir konuma yerleştirilmesi ile geliştirilebilir. Bilişim çağında ve risk toplumunda, teknolojiye ulaşmada ülkeler arasında adaletsizlik bulunmaktadır. Bu gerçekten hareketle ABD, Britanya, Almanya, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya ve Rusya’nın oluşturduğu G-8 grubu “Enformasyon Teknolojisi şartı” bağlamında, Üçüncü Dünya Ülkelerinin de bilişim teknolojisine kavuşmalarının önemini benimsemiştir. Ancak, bu karara karşılık şu soru sorulmaktadır: “Gıda, eğitim ve sağlık sorunları çözülmeden, yani bu insanlar 35 yaşına bile varamadan ölürken, değil İngilizce, kendi dilinde okuma-yazma bile bilemeyenlere internet götürmenin anlamı nedir?”

11.) Sanayi toplumlarının karşılaştığı temel problemler de nitelik değiştirecektir. Genel olarak sanayi toplumlarının karşılaştıkları üç büyük problem, **(1) iktisadi durgunluğun yol açtığı işsizlik; (2) uluslararası sorunların yol açtığı savaşlar ve (3) her türden diktatörlükler olarak sayılır. Bilişim toplumlarını bekleyen tehlikeler ise, (1) çok hızlı seyreden toplumsal dönüşümlere ayak uyduramamaktan kaynaklanan gelecek korkusu; (2) bireysel ve örgütlü terörün yaygınlaşması; (3) özel hayatın mahremiyetine tecavüzlerin artması ve (4) özellikle bireylerin mahremiyetine devletin sınırsız müdahalesine imkân veren teknolojilerin yaygınlaşması gibi tehlikelerdir.**

12.) Bilişim çağında ve risk toplumunda ortaya çıkan başka bir problem, internet ile sunulan bilişim bombardımanının beraberinde “bilgi kirlenmesini” getirmesidir. Denetimsiz sunulan bilgilerin, bilimsel olup-olmaması, doğru olup olmaması bağlamında sorun bulunmaktadır. Değerli-değersiz her türlü bilginin bir arada bulunduğu bir ortamda, işe yarar bilgiyi seçebilme yeteneği olan bireylerin yetiştirilmesi yanında, bu seçim sürecinin bir zaman alacağı da sorun olmaktadır.

RİSK TOPLUMUNDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ

Teknolojik gelişmeler sonucunda gerçekleşen oluşumların ne gibi riskler taşıdığına tam olarak bilinmiyor olması tüm insanlığı tedirgin etmektedir. Bu tedirginliğin daha da artması beraberinde belirsizlik olgusunun yükselmesine neden olmuştur. “Belirsizliğin topluma geri dönüşüyle kastedilen; giderek daha çok sayıda toplumsal çatışmanın bir düzen sorunu olarak değil de, bir risk sorunu olarak ele alınmasıdır. Bu türden risk sorunlarının alamet-i farikası (özel işareti), bunlar için belirli bir çözümün var olmayışıdır; belirgin özellikleri, çoğu kez olasılık hesaplarıyla dile getirilmekle birlikte böylece bertaraf edilemeyen ilkesel bir belirsizliğe sahip olmalarıdır”. Risk toplumundaki bu belirsizlik olgusu, bireylerde bir güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Söz konusu güvensizlik duygusu başlangıçta dış dünyanın karmaşasına, belirsizliğine yöneliktir. Kendi özel yaşantısını yücelten birey, zamanla dış dünya ile bağ kurmaktan korkar hale gelmiştir, çünkü dışarıda hep tehlike vardır ve orada incinecektir. Bu ‘içe kapanma ve dışarıda sürekli bir tehlikenin olduğu duygusu’ bazı bireylerin ruh sağlığına ciddi hasarlar verebilmekte ve bu kişilerin günlük yaşamını olumsuz

etkileyebilmektedir. **Guntrip** de bu yönde, modern bireylerde olağan gibi görülen birçok davranışın aslında “flizoid” belirtiler gösterdiğini ve toplumda sanıldığından çok daha fazla kişinin “flizoid” olduğunu iddia etmektedir. Kopukluk, kapatılmışlık, temassızlık, kendini ayrı ya da yabancı hissetme, her şeyin bulanık olması ya da gerçek dışı gelmesi, kendini insanlarla bir hissetmeme ya da yaşamın anlamını yitirmesi, ilgi azalması, her şeyin boş ve anlamsız görünmesi gibi şikâyetlerin hepsi çeşitli yönlerden bu ruhsal durumu betimler. Hastalar bunu ‘**depresyon**’ olarak adlandıırırlar.

Depresyon aslında hastanın saldırganlığını kendine yöneltirken açıkça öfkeli ve saldırgan bir davranışa kapılmama mücadelesinin bir parçasını oluşturan daha dışa dönük bir ruhsal durumdur. Yukarıda sözü edilen durumlar ise daha çok ‘**flizoid** durumlar’dır. Giddens da buna benzer olarak bireyin psikolojisinde ciddi hasarların oluşmaya başladığını vurgulamaktadır. “İmal edilmiş risk sadece doğayla (ya da doğa olduğu düşünülen şeyle) ilgili değildir. Yaşamın diğer alanlarına da girmiştir. “**Histeri** 19. yüzyılda ruh doktorlarının karşılaştıkları en yaygın sorundu. Bu sinirsel düzensizliklerin varlık nedeni tutucu bir dönem olan Viktoryen dönemde cinsel iffetin de ötesinde bir şeydi; bu dönemin kültürel ortamında ailenin kültürel görüntülerinin korunması yönünde büyük bir baskı vardı; öyle ki kaos içindeki toplumda ailenin kendisi başlı başına bir düzen ilkesiydi. Bu görüntüler düzenlemesinin karşısında ise duyguların irade dışı dışa vurulmasına dair korku ve inanç yer alıyordu. 20. yüzyıla gelindiği zaman ise histerik durumlara ilişkin veriler zayıflamıştır. Bu yüzyılda ise bireyler genel olarak, belirsiz bir ruh hali içindedirler. Kişi bir sıkıntı içindedir, fakat bu tanımlanamayan ve somut bir niteliğe sahip olmayan bir sıkıntıdır. “Sıkıntı, kelimenin tam anlamıyla biçimsizlik halidir. Bir bağlantısızlık ya da dağılma, eylemlilikten kopma duygusu ki bunun aşırısı şizofrenik dili doğurur; rutin tarzında ise eylemliliğin tam ortasında bir anlamsızlık hissi vardır”.Birey dış dünya ile bağını kopararak kendisine dönmüştür, dışarıyla ilgilenmektense kendi içine kapanmıştır. Fakat kendi içine dönen birey bir doyum yaşamaz aksine kendine zarar verir, bir boşluk içindedir, ne hissettiğini anlamlandıramaz. 21. yüzyılın bireyinde ise, sürekli olarak çeşitli risklerle yaşayan birey ne yapacağını, nasıl davranacağını, ne yemesi gerektiğini bilemez. Özellikle iletişim araçlarının yönlendirdiği yaşamın her alanında, sürekli bir tehdidin var olduğu ve kişilerin tehlike altında olduğu şeklinde haberler, ilanlar bireyleri daha fazla korkutmaktadır. Bireyler bu kadar çok tehdidin var olduğu bir ortamda en iyi davranışın hiçbir şey yapmamak olduğunu düşünmekte ve geçmişte bireylerin asli görevleri olarak kabul edilen birçok konuda uzmanlardan yardım istemeye başlamaktadırlar. Risk toplumunun bireyi, daha önceden tek başına rahatlıkla yaptığı işleri artık bir uzman yardımı almadan yapmanın ciddi tehlikeleri olduğuna inanmaya başlamıştır. “Risk saplantısının nihai sonucu insanın çaresiz bir varlık olarak görülmesi ve insanın ilerleme potansiyelinin küçümsenmesidir. Kendisine güvenmeyen, çaresiz birey olgusu sürekli olarak medyada çeşitli haberler içinde vurgulanmaktadır, birey hemen her gün kendi ‘çaresizliği’ ile yüzleşmektedir. “Modern toplumda benlik hakkında yazan neredeyse bütün yazarların birleştiği bir tema varsa, o da bireyin farklı ve geniş toplumsal evrenle bağlantılı olarak güçsüzlük hissini yaşamasıdır”. Kendine güvenini yitirmiş bireylerin hızla arttığı toplumda artık ‘kahraman olmak’ değil ‘mağdur olmak’ daha önemlidir. “Toplum kendisini, kazananların değil, kaybedenlerin karşısında daha rahat hisseder. Yeni idoller, kendi sınırları içinde yaşamayı öğrenmiş kişilerdir. Bu kişiler çocuklarını da aynı düşünce çerçevesinde yetiştirmekte ve bireyin çaresizlik duygusu yeni nesillere taşınmaktadır. Bu çaresizlik ve güvensizlik duygusu bireyin yaşamının her alanında kendini gösterir, bu da bireyin toplumsal rol ve görevlerini yerine getirmesine engel olabilmektedir. “Yöneticilerin yönetmekten korkması gibi, öğretmenler öğretmeye isteksiz, ana-babalar da çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusunda kararsız. Danışmanlık hizmetleri, yardım hatları ve profesyonellerin gündelik yaşamımıza müdahale ettiği diğer biçimler çaresizlik sorununun ne kadar yoğun olduğunun bir ifadesidir. Güven sorununun kaynağı, kendimizi güvenilmeyecek derecede zavallı yaratık olarak görmemizdir”. Kendine güvenini yitiren birey, yardım almadan toplumsal rollerini ve görevlerini yapamayacağı duygusunun ağır basmasıyla birlikte bir danışmanın yardımına ihtiyaç duyar. Böylece psikologlardan ya da danışma hatlarından yardım alan kişilerin sayısı gittikçe artmaktadır. Sonuç olarak, kişilerin psikolojik durumlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel rahatsızlıklar veya akıl sağlığı ciddi biçimde bozulmuş bireylerin sayısı toplumda gittikçe artmaktadır.

AOFDerleri.com